

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Zuzana Budinová

Demokratizace v Portugalsku 1974-1986

Bakalářská práce

Praha 2010

Autor práce: **Zuzana Budinová**

Vedoucí práce: **prof. PhDr. Lenka Ravná, CSc.**

Oponent práce: **doc. PhDr. Michal Kubát, PhD.**

Datum obhajoby: **2010**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

BUDINOVÁ, Zuzana. *Demokratizace v Portugalsku 1974-1986*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2010. 48 s. Vedoucí bakalářské práce prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc.

Anotace

Bakalářská práce „Demokratizace v Portugalsku 1974-1986“ vychází z teorie přechodu k demokracii, tzv. tranzitologie, jež je směrem bádání v politologii, který se zabývá systémovou transformací od nedemokratického režimu k demokracii. Práce se snaží vystihnout specifika portugalského přechodu k demokracii. Nejdříve se zaměřuje na charakteristiky předešlého nedemokratického systému a určuje způsob jeho pádu a hlavních aktérů v procesu změny politického režimu. Stěžejní část se zaměřuje na demokratický proces – na nový politický systém, novém volby a ústavu a na vytváření stabilních demokratických institucí. Cílem práce je určit hlavní proměnné, které se staly specifickými v procesu přechodu k demokracii a zodpovědět otázku, zda měla snaha o členství v Evropských společenstvích vliv na proces demokratizace v Portugalsku.

Annotation

Diploma thesis „Democratization in Portugal 1974-1986” is based on a transition to democracy theory that belongs to the transition studies that is a discipline dealing with a system transformation from a nondemocratic regime to democracy. This thesis focuses on particularities of Portuguese transition to democracy. Describing the characteristics of previous authoritarian regime and determining of the way of its collapse and main actors in the process of the political regime change to democratic process – to the new political system, new elections and constitution a building stable democratic institutions. The aim of this work is to determine principal parameters that were specific in the process of transition to democracy and answer a question if the Portuguese integration into the European Community influenced the process of democratization in Portugal.

Klíčová slova

Přechod k demokracii, tranzitologie, demokratizace, autoritativní režim, nedemokratický režim, Salazarův Nový stát, *Estado Novo*, revoluce.

Keywords

Transition to democracy, transition studies, democratization, authoritarian regime, nondemocratic regime, Salazar's New State, *Estado Novo*, revolution.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu uvedené v Seznamu literatury a zdrojů.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne

Zuzana Budinová

Obsah

Úvod.....	7
1. Nastolení a charakter Salazarova režimu a způsob jeho pádu	11
1.1. Vývoj směřující k nastolení Salazarova režimu	11
1.2. Charakter a role politických elit Nového státu	13
1.3. Konec portugalského autoritativního režimu.....	17
2. Demokratizace Portugalska	20
2.1. Přejchod k demokracii	20
2.1.1. <i>Nová ústava a volby</i>	25
2.1.2. <i>Evropský aspekt</i>	28
2.2. Vytváření stabilních institucí a počátek demokratické konsolidace	32
2.2.1. <i>Vláda</i>	34
2.2.2. <i>Parlament</i>	36
2.2.3. <i>Hlava státu</i>	37
Závěr	38
Summary.....	41
Seznam literatury a zdrojů	43
Seznam příloh	46
Přílohy.....	46
Seznam zkratk	49

Úvod

Tématem této bakalářské práce je proces demokratizace¹ v Portugalsku v letech 1974 až 1986. Portugalsko jsem si vybrala z toho důvodu, že bylo první zemí, která zahájila třetí vlnu demokratizace. Druhým důvodem byla skutečnost, že Portugalsku není v českém prostředí věnována dostatečná pozornost, a to zejména v rámci této problematiky. Co se týká časového vymezení tématu, rokem 1974 začíná revoluce, jež byla prvním impulsem na cestě k přechodu k novému politickému režimu a téma zakončuji rokem 1986 především z toho důvodu, že se jedná o rok vstupu Portugalska do Evropských společenství, kterému se taktéž věnuji. Procesem demokratizace se myslí politický vývoj od jednoho bodu ke druhému, sestávající z několika etap. V souvislosti s procesem demokratizace se používají tři základní termíny, a to liberalizace, demokratizace a konsolidace. Ve své práci se soustředím zejména na vnitřní etapu demokratizace, která je obvykle ukončena uspořádáním prvních svobodných voleb a na kterou navazuje etapa konsolidace. Cílem mé práce je postihnout specifika portugalského přechodu k demokracii a procesu demokratizace a zodpovědět otázku, zda mělo členství Portugalska v Evropských společenstvích vliv na demokratizaci země. Z metodologického hlediska se jedná o případovou studii, která vychází z teorie přechodu k demokracii. Teorie je aplikována na případ Portugalska v letech 1974-1986.

Termín teorie přechodů, tzv. tranzitologie², odkazuje na zkoumání změny politických režimů, tedy přechod od jednoho režimu v zemi ke druhému. Studium změny politických režimů se do politologického výzkumu dostalo v sedmdesátých letech minulého století a postihovalo procesy rozpadu demokratických politických režimů a nastolení autoritářských režimů či různých typů diktatur v zemích Latinské Ameriky. Politologové zabývající se touto problematikou se tedy ve svých prvních odborných publikacích věnovali nejdříve přechodu od demokracie k nedemokratickým režimům. Později se předmětem zkoumání stal i obrácený proces, tj. přechod od nedemokratického režimu k demokratickému.

¹ V souvislosti se studiem tohoto fenoménu vznikají určité terminologické problémy. V práci užívám termín *proces demokratizace/demokratizační proces* pro označení celého vývojového období v procesu demokratizačních změn od zahájení až po ukončení a termín *demokratizace* pro označení jedné etapy v tomto procesu.

² Pojem tranzitologie užívají ve své práci *O přechodech k demokracii* autoři Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc.

Zemí, které prošly demokratizačním procesem je mnoho, a dalo by se říci, že se jedná o globální jev. Rozmach demokratizace vedl k tomu, že se politologové začali zajímat o teoretické zhodnocení tohoto procesu a zabývali se studiem teoretických přístupů, všeobecných podmínek a příčin demokratizace, teorie přechodu a dílčích etap demokratizace.³

Ve své práci *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století* se Samuel P. Huntington zabývá tzv. demokratizačními vlnami. Označuje jimi skupinu přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období.⁴

Huntington představuje tři demokratizační vlny, přičemž podstatnou pro mou bakalářskou práci byla třetí demokratizační vlna, jež byla započata právě v Portugalsku roku 1974. Etapa posledních třiceti let, tedy třetí vlna demokratizace, souvisí s pády nedemokratických režimů v zemích jižní Evropy, Asie a Latinské Ameriky. Zároveň je součástí třetí demokratizační vlny poslední období evropské dekolonizace a úspěšné pokusy o nastolení demokracie v některých částech subsaharské Afriky. Koncem osmdesátých let zasáhla demokratizační vlna i komunistické země ve východním bloku.

Tranzitologie jako směr bádání v politologii je obohacena o díla autorů jako například *Totalitarian and Authoritarian Regimes* od Juana J. Linze z roku 1973, který společně s Alfredem Stepanem napsal knihu *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, jež je pro problematiku přechodů k demokracii cenným přínosem. Dále je třeba zmínit práce *Transitions from Authoritarian Rule* od Guillerma O'Donnella a Philippa Schmittera, které představují čtyři díla dotýkající se tématu tranzice.

Badatelská činnost v oblasti tranzitologie se na české politologické scéně začala etablovat v první polovině devadesátých let minulého století.⁵ Hlavními publikacemi jsou díla *O přechodech k demokracii* od autorů Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kunce z roku 1997 a kapitola Teorie přechodů v knize *Přehled moderních politologických teorií* od politoložky Blanky Řichové z roku 2000. V posledních letech se však objevují různé odborné články a publikace zabývající se problematikou nedemokratických

³ Jak uvádí ve svém článku Vlastimil Fiala, v roce 1975 se téměř 65% všech zemí na světě vyznačovalo nějakou formou nedemokratické vlády. Fiala, V., „Teoretické a metodologické problémy teorie demokratizace“, *Politologická revue*, červen 2009, s. 4.

⁴ Huntington, S. P., *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století* (Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008), s. 24.

⁵ Ženíšek, M., *Přechody k demokracii v teorii a praxi* (Plzeň: Aleš Čeněk, 2006), s. 11.

režimů či tranzitologie, například od autorů Michala Kubáta, Stanislava Balíka, Ladislava Cabady, Lubomíra Kopečka či Marka Ženíška, který se v práci *Přechody k demokracii v teorii a praxi* zabývá tímto tématem velmi zevrubně a systematicky a popisuje i případ Portugalska.

Publikací v českém jazyce, ať už od českých autorů nebo překladových, však není mnoho. V práci jsem vycházela z cizojazyčné literatury a z prací českých autorů, o kterých jsem se již zmínila. Proto jsem se rozhodla analyzovat použitou literaturu podle jednotlivých etap přechodu k demokracii. I když se v některých etapách tituly překrývají, ve většině případů jsem vycházela z odlišných zdrojů i z toho důvodu, že zde žádná souhrnná práce na téma portugalského přechodu k demokracii neexistuje a k dispozici jsou dílčí práce autorů, kteří se zaměřili na konkrétní fáze transformace. Pro jednotlivé etapy jsem vybrala především stěžejní práce.

Za první etapu, či před-etapu, lze považovat charakter a nastolení nedemokratického režimu. Pro historický nástin událostí v Portugalsku od konce první světové války k nástupu Antónia Salazara k moci jsem vycházela ze dvou děl historika Jana Klímy, a to z *Dějin Portugalska* a z *Poslední koloniální války* a velkým přínosem pro pochopení souvislostí mi byla i publikace *Salazar – tichý diktátor*. Z anglicky psané literatury jsem k tomuto tématu využila monografii *A Concise History of Portugal* od Davida Birminghama, profesora moderních dějin na Univerzitě v Kentu. David Birmingham se věnuje dějinám afrických zemí, byl editorem *The Journal of African History* a přispěl i do práce *The Cambridge History of Africa*. V současné době se věnuje studiu nacionalismu v Angole a Mozambiku. V této etapě jsem se také zaměřila na začlenění salazarovského Portugalska do klasifikace v rámci teorie autoritativních režimů a snažila jsem se uchopit celou problematiku z hlediska politického dění a rozhodování osob či institucí. K tomuto účelu jsem vycházela z práce politologů Stanislava Balíka a Michala Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* a z práce polského politologa Marka Bankowicze *Demokraté a diktátoři*. Součástí oddílu je i popis mechanismů moci v Salazarově Novém státu, o kterých jsem čerpala z článku *Salazarovo Portugalsko: Jaké bylo?* Jana Závěšického a z článku *Salazar's Ministerial Elite, 1932-1968* od Paula Lewise.

Druhou etapou, velmi důležitou v kontextu tranzice, je forma odstraňování režimu a její specifika v Portugalsku, neboť je nutné věnovat pozornost vlastnímu momentu zlomu, jeho příčinám a způsobu, jakým starý režim končí. Tímto tématem se

podrobně zabývala Maria Inácia Rezola v článku *The Military, 25 April and the Portuguese Transition To Democracy*. Kladně hodnotím její přístup k tomuto tématu, neboť skrz zkoumání nejdůležitějších událostí revoluce se pokusila objasnit, jakou roli hráli jednotliví aktéři (ozbrojené síly, politické strany, politická hnutí).

Třetí etapou je počátek procesu demokratizace, kterým se rozumí situace po pádu starého režimu a činnost politických aktérů, kteří převrat provedli a konstituují nový režim. Jako teoretické východisko jsem si vybrala práci V. Dvořákové a J. Kunce *O přechodech k demokracii*, kteří představili relevantní teorii tranzice, kterou jsem aplikovala na portugalský příklad. Součástí jejich teorie jsou fáze transformace, o kterých se podrobně zmíním v dané kapitole. Stejně jako není samotná disciplína tranzitologie ještě doposud plně rozpracována, i Portugalsko není zemí, o kterou by se zajímalo mnoho autorů. Problematikou demokratizace a europeizace Portugalska se věnuje portugalský politolog José Magone, jehož práce *Portugal – The Rationale of Democratic Regime Building* a *The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union* se dotýkají vnitřní politiky Portugalska ve zkoumaném období, novou ústavou a vládou v zemi. Přechodnými vládami v období demokratizace se věnují v kapitole *From Interim Government to Simultaneous Transition and Consolidation: Portugal* autoři J. J. Linz a A. Stepan. Tato kapitola vyšla v knize s názvem *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, jejímž editorem je J. J. Linz.

Samostatnou část této práce představuje zahrnutí integrace Portugalska do Evropských společenství, a to především zkoumání jejího vlivu na demokratizaci v zemi. V listopadu roku 2001 se v Minda de Gunzburg Centru evropských studií na Harvardské univerzitě konala konference na téma „Z izolace k integraci: 15 let španělského a portugalského členství v Evropě“, jejímž výsledkem byl soubor esejí na toto téma. Publikovala v něm řada autorů dlouhodobě se zabývajících problematikou Španělska a Portugalska, například Sebastián Royo, spolupředseda Iberian Study Group na Harvardské univerzitě, nebo Marina Costa Lobo, která publikuje v odborných časopisech *Party Politics* a *Journal of Southern Europe and the Balkans*. Účastníci konference hodnotili celých 15 let působení obou zemí uvnitř Evropských společenství. Soubor se nazývá *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years* a já jsem především vycházela z kapitoly *Some Lessons from the Fifteenth Anniversary*

of the Accession of Portugal and Spain to the European Union od S. Roya a Ch. P. Manuela, editorů celého sborníku.

Poslední etapou je vytváření stabilních demokratických institucí. Jak jsem již uvedla, je málo autorů, kteří se zabývají vnitřními procesy uvnitř Portugalska, a proto mi podstatným zdrojem informací byla kniha José Magoneho *The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union*.

Z výše uvedené analýzy literatury je patrná i struktura práce. Při studiu změny systému a přechodu k demokracii je zapotřebí do analýzy zahrnout i povahu odstraňovaného, autoritativního režimu.⁶ Proto se první část práce věnuje ekonomickému a politickému kontextu Portugalska v meziválečném období a sleduje cestu Antónia Salazara k moci. Analýzu Salazarovy vlády jsem pojala z hlediska dělby moci ve státě, z teoretické, jak stanovuje ústava Nového státu, tak i z praktické stránky. Zaměřila jsem se také na teoretické koncepty autoritativního státu podle J. J. Linze a na původ korporativismu. Konečně posledním tématem oddílu byl kolaps režimu, zejména jeho aktéři a forma pádu.

Druhá část se zabývá ústředním tématem práce – demokratizačním procesem. Nejprve jsem se zaměřila na teoretický koncept přechodu k demokracii, jak jej uvádějí autoři V. Dvořáková a J. Kunc. Ti rozdělují přechod k demokracii na dvě fáze – liberalizaci a demokratizaci. Tento koncept jsem aplikovala na portugalský případ s důrazem na jeho specifické rysy. Zabývala jsem se portugalskou vnitropolitickou situací, tvorbou a obsahem nové ústavy a výsledky prvních demokratických voleb. Součástí demokratizace je i vytváření stabilních demokratických institucí coby snaha konsolidovat nově vytvořený režim. V této době již nastává chvíle, kdy se mohou zmínit o snaze politiků začlenit se do evropské integrace, neboť díky vysvětlení předešlého politického kontextu lze plně pochopit jejich pohnutky.

⁶ V některých odborných pracích (např. Říchová; Dvořáková, Kunc), které se zabývají problematikou nedemokratických režimů, se užívá termín *autoritářský* pro označení toho, co v této práci popisuji jako *autoritativní*. Vycházím především z práce autorů Balíka a Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*.

1. Nastolení a charakter Salazarova režimu a způsob jeho pádu

V této části práce se budu nejprve zabývat ekonomickou a politickou situací, ve které se Portugalsko nacházelo po skončení první světové války a která tuto zemi přivedla k revoluci v roce 1926. Tato revoluce byla začátkem nového režimu, na jehož vrcholné politické scéně se poprvé objevuje António de Oliveira Salazar. Jelikož se jedná o nástin tehdejšího stavu Portugalska, nebudu se podrobně zabývat politickými činy a aktéry, kterých bylo v té době mnoho, protože poměry v Portugalsku byly velmi chaotické. Dále popíši specifika režimu Antónia Salazara, jeho koncept Nového státu (*Estado Novo*) a nastíním, jak tento režim skončil.

1.1. Vývoj směřující k nastolení Salazarova režimu

Po první světové válce se Evropou šířila hospodářská krize, která způsobila v Portugalsku nejprve ekonomickou a posléze i politickou nestabilitu. První republika, která byla vyhlášena v roce 1910, byla sice demokratická a zaručovala parlamentní systém, ale zároveň byla velmi nestabilní, neboť nedokázala uspokojivě řešit nahromaděné společenské problémy, zejm. ekonomické. V letech 1919-1925 proběhl velký počet dělnických stávek kvůli vysoké inflaci a drahému zboží, které srážely reálné mzdy. Během portugalské první republiky (1910-1926) se vystříдалo na 44 ministerských předsedů a průměrná doba trvání jedné vlády nepřesáhla jeden rok. Země byla zasažena desítkami vzpour a povstání. Již v této době se postupně objevuje myšlenka, že antiparlamentní režim by se rizikům neklidu vyhnul mnohem lépe.⁷ Téměř všechny politické strany volaly ve svých programech po návratu k dávné slávě země. Jediné, čemu se republikánským vládám dařilo, byly kolonie. Zlepšila se správa v Angole, došlo k ukončení bojů s domorodci v Mozambiku a v roce 1923 byla v Lisabonu založena Africká liga.⁸

Situace dosáhla svého vrcholu v období 1924-1926, kdy se celá země dostala na ekonomické, politické a společenské dno. Předehrou k výbuchu revoluce byl skandál

⁷ Klíma, J., *Dějiny Portugalska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996), s. 166.

⁸ Birmingham, D., *A Concise History of Portugal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s. 164.

Angolské metropolitní banky, která na přelomu let 1925/1926 zaplavila celé Portugalsko falešnými bankovkami. Hrozilo rozvrácení celé portugalské měny a ztráta důvěryhodnosti země. Do toho sílily ohlasy, které upozorňovaly na korupci a neschopnost vlád. Zjednodušeně lze říci, že hlavním problémem Portugalska byl deficit státního rozpočtu, který vycházel ze špatného hospodářského stavu země, jenž byl způsoben jak zaostalostí v infrastruktuře, tak negramotností většiny obyvatelstva.⁹ To byly dlouhodobě neřešené problémy, které představovaly předpoklad pro korupci, převraty a vytváření neschopných vlád. Navíc taková situace odrazovala zájem zahraničních investorů, což jen umocňovalo velmi špatný ekonomický stav země.¹⁰

Tyto převraty a „revoluce“ byly vnímány jako *panem et circenses*, jako jakési zpestření každodenního života, a že opravdová revoluce, která by zásadně přeměnila celou společnost, měla teprve přijít, protože byla nezbytná. Generál Manuel de Oliveira Gomes da Costa vydal 28. května¹¹ 1926 proklamaci k armádě, kterou nabádal ozbrojené síly, aby povstaly proti neúnosné situaci. V zemi byla ustavena vojenská diktatura. Pro řešení zoufalého stavu státních financí byl jmenován ministrem financí António de Oliveira Salazar v dubnu roku 1928. Bylo na něm, aby použil všech prostředků pro záchranu režimu nastoleného před dvěma lety a ekonomické svízele mu otvíraly cestu k politické diktatuře.¹² Jako ministr financí byl Salazar vybavený mimořádnými pravomocemi kontrolovat daně a výdaje vlády. Jeho cílem bylo dosáhnout aktivního salda státního rozpočtu, prezentovat se jako spasitel národa a neustále posilovat své pravomoci.¹³

Je nutné uvést, že António Salazar byl ve svém rodném městě Vimieira po první světové válce uznávanou osobností. Na konci roku 1914 ukončil studia na slavné univerzitě v Coimbre a v roce 1916 nastoupil na svou domovskou univerzitu, kde vyučoval politickou ekonomii a finance. Vždy obhajoval katolická stanoviska a po dlouho dobu se necítil být politikem. Parlamentní krize dovedly demokracii do zkázy a společně se všeobecnou krizí se volalo po nejráznějším řešení. Taktéž nástup diktátorů v Itálii a Španělsku měl brzy ukázat, jaká politika by mohla prosadit kýžený klid a

⁹ Negramotnost se pohybovala v rozmezí 65-70%.

¹⁰ Birmingham, D., „A Concise History of Portugal“, 156-7.

¹¹ Odtud později nazývaný „režim 28. května.“

¹² Klíma, „Dějiny Portugalska“, s. 169.

¹³ Fine, L., *Colorblind Colonialism? Lusotropicalismo and Portugal's 20th Century Empire in Africa*, s. 16.

pořádek.¹⁴ António Salazar byl již roku 1921 zvolen poslancem, nicméně po několika měsících složil mandát a utekl zpátky ke své dřívější univerzitní činnosti, neboť byl znechucen neefektivností „parlamentní žvanírny“¹⁵ a atmosférou sporů a hádek politických stran. Po této krátké parlamentní zkušenosti se António Salazar stal odpůrcem parlamentu. Byl rozčarován pravidly parlamentní demokracie, což zapříčinilo jeho hlubokou nedůvěru v demokracii jako takovou.¹⁶

1.2. Charakter a role politických elit Nového státu

Pro studování autoritativních i totalitních režimů lze použít různé vědecké metody a teorie. Jednou z teorií, kterou lze použít při charakterizování autoritativního režimu, je zkoumání rozložení rozhodovacích pravomocí mezi jednotlivé státní instituce. V případě zkoumaného režimu vykonával António Salazar po celou dobu funkci premiéra, který byl hlavou vlády a tuto funkci zastával nepřetržitě až do roku 1968. Ústava Nového státu, která přímo zaváděla korporativní uspořádání ve státě, vytvořila velmi specifický mechanismus státní moci, který nelze s žádným systémem ve světě srovnat. Koncepce Nového státu byla protikladná jak k demokracii, tak i totalitarismu. Jak jsem uvedla výše, Salazar odmítal demokracii a chápal ji jako neomezenou nadvládu politických stran. Politické strany podle něho přinášejí nestabilitu znemožňující realizování jakékoliv politické koncepce.¹⁷

Ústava z roku 1933 zaváděla funkci prezidenta, který se s premiérem dělil o exekutivní moc a byl hlavou státu. Zatímco funkce prezidenta byla spíše ceremoniální povahy, premiér vedl vládu (Radu ministrů, *Conselho de Ministros*). Ústava dále stanovila, že prezident měl pravomoc jmenovat premiéra a schvalovat jím navržené kandidáty do vlády. Z toho vyplývá, že, alespoň teoreticky, mohl být Salazar kdykoliv odvolán z funkce. Tím se odlišoval od Hitlera či Franca, neboť ti ve své osobě spojovali jak funkci hlavy státu, tak funkci premiéra. Salazarova pozice se více podobala pozici Mussoliniho, jenž byl taktéž ministerským předsedou Italského království.¹⁸ Úřad

¹⁴ Klíma, J., *Salazar – tichý diktátor* (Praha: Skřivan, 2005), s. 42.

¹⁵ *Ibidem*, s. 40.

¹⁶ Bankowicz, M., *Demokraté a diktátoři: Politici vůdci současného světa* (Praha: Eurolex Bohemia, 2002), s. 349.

¹⁷ Balík, S. - Kubát, M., eds., *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* (Praha: Dokořán, 2004), s. 120.

¹⁸ *Ibidem*, s. 628.

prezidenta byl vždy rezervován pro představitele ozbrojených sil, a jak se později ukázalo, ozbrojené síly byly rozhodujícím arbitrem moci v Portugalsku. Lze tedy konstatovat, že v tomto ohledu se Salazarův režim od ostatních autoritářských režimů značně odlišoval.

Podle Linzovy typologie autoritativních režimů spadá Salazarův režim do organicko-etatistického typu. Základní myšlenkou tohoto typu režimu je předpoklad, že lidé jsou přirozeně členy různých sociálních skupin (zaměstnání, profesní asociace, univerzity apod.), jež stojí v kontrastu k různým uměle vytvářeným velkým skupinám, např. politickým stranám. Tento korporativismus stojí na myšlence organizace politického života na těchto malých primárních jednotkách. Volební obvody nejsou pak vymezeny teritoriálně, nýbrž na základě těchto korporací.¹⁹

Korporativismus je jako moderní sociální teorie inspirován encyklikami *Rerum novarum* Lva XIII. (1891) a především *Quadrogesimo Anno* Pia XI. (1931). Encykliky se zabývají formou vztahu mezi zaměstnaneckými a zaměstnavatelskými organizacemi, která je schopna nahradit třídní konflikt a kterou papež Lev XIII. nazval „sjednaný korporativismus.“²⁰ Papež Pius XI. prohlásil, že „*veškerá politika by tedy měla směřovat k obnovení „stavovsko-profesního“ zřízení. Život společnosti je dnes poznamenán prudkými konflikty, a proto je společenský systém proměnlivý a nestálý.*“²¹ Jako příčinu tohoto stavu označil společenské třídy, které reprezentují protikladné zájmy. Salazar se papežovou výzvou inspiroval a byl přesvědčen, že stát opírající se o stavovsko-profesní systém je mnohem lepší, než tradiční stát založený na politickém uspořádání.²² Salazarův stát, který je omezen morálkou, právem a Bohem, zajišťuje zájem národa, nikoli jednotlivce. Jen díky takto chápanému vládnutí se politika mění ze Salazarova tolik nenáviděného politikaření a začíná být efektivní a kompetentní. Na rozdíl od politických stran spojují stát korporace a princip zastupitelství je postaven na profesních, stavovských a hospodářských kritériích.²³

Další metodou, jak studovat vývoj diktatury či autoritativního režimu je skrz analýzy obsazování vrcholných politických postů. Ať už má diktátor silnou pozici či ne, spletitost moderních společností a vlád mu nedovoluje, aby vládnul zcela sám. A tak,

¹⁹ Linz, J. J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000), s. 211.

²⁰ Říchová, B., *Přehled moderních politologických teorií: empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě* (Praha: Portál, 2000), s. 178.

²¹ Bankowicz, „Demokraté a diktátoři“, s. 359.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 121.

ačkoliv má diktátor dominantní pozici v systému, část orgánů musí být delegována.²⁴ Pod ním se tedy vytváří vládnoucí elita. Diktátoři pak mají na vybranou, buď se jeho nejbližší pracovníci budou nepřetržitě střídat tak, aby žádný z nich později nezískal příliš moci a nevytvořil si nezávislou mocenskou základnu, nebo si diktátor může vytvořit jakýsi „tým“ důvěryhodných podřízených, kteří mohou být pověřeni určitými pravomocemi.²⁵ Jak píše Jan Závěšický ve svém článku, Salazar se obklopil svými přívrženci, kteří byli často z řad jeho univerzitních kolegů.²⁶ Jeho vláda se skládala z odborníků, proto je někdy nazývána jako tzv. katedrokracie či diktatura intelektuálů.²⁷

Salazar se od jiných diktátorů lišil i tím, že po celou dobu zastával současně funkci ministra financí, neboť byl přesvědčen, že tato funkce je klíčová pro moderní stát a domníval se, že politická moc není ničím jiným než nástrojem sloužícím k realizaci ekonomických a finančních cílů.²⁸ Dále ještě zastával funkci ministra zahraničních věcí (1936-1947), ministra války (1936-1944) a byl hlavním představitelem jediného legálního politického uskupení – Národní unie (*União Nacional*).

Co se týká zákonodárné moci, žádné její instituce *de facto* nemohly soupeřit s Radou ministrů. Vláda nebyla parlamentu odpovědná a parlament v salazarovském Portugalsku neměl na státní rozhodovací proces žádný vliv. Zákonodárným sborem bylo Národní shromáždění (*Assembleia Nacional*), tedy dolní komora, která byla volena přímo, ale její potenciál byl brzděný restrikcemi, které se týkaly registru voličů a volebními manipulacemi. Horní komora byla Komora korporací (*Camara Corporativa*) a měla být vybírána na základě profesní reprezentace, aby mluvila za různé ekonomické skupiny, kulturní organizace a městské orgány. Navzdory tomu, jak Salazar lpěl na korporativismu jako oficiální ideologii režimu, žádné korporace (spojené organizace odborů a zaměstnaneckých spolků) až do roku 1956 neexistovaly.²⁹ Téměř všichni členové horní komory byli jmenováni vládou a ve skutečnosti tato komora měla jen poradní funkci. Z výše uvedeného vyplývá, že nejdůležitějším orgánem byla Rada ministrů, jíž patřila veškerá výkonná a zákonodárná moc. Salazar se domníval, že pouze

²⁴ Lewis, P. H., „Salazar’s Ministerial Elite, 1932-1968“, *The Journal of Politics* 40, č. 3 (1978), s. 622: <http://www.jstor.org>.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Závěšický, J., „Salazarovo Portugalsko: Jaké bylo?“, *Listy: dvouměsíčník pro politologickou kulturu a občanský dialog*, č. 6/2004 (23. února 2010): s. 46-50, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=046&clanek=060415>

²⁷ Balík-Kubát, „Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů“, s. 143.

²⁸ Bankowicz, „Demokraté a diktátoři“, s. 350.

²⁹ Lewis, „Salazar’s Ministerial Elite, 1932-1968“, s. 629.

funkce premiéra a ministra zahraničí jsou politické povahy, a proto se jeho vlády skládaly z odborníků.

Jak píše ve své knize *Demokraté a diktátoři* polský politolog Marek Bankowicz, suverénem byl národ, který byl chápán jako souhrn všech občanů. Národ svoji suverenitu uskutečňoval prostřednictvím prezidenta, parlamentu a soudů. Práva a povinnosti byly připisovány čtyřem kategoriím subjektů: jednotlivcům, rodinám, lokálním samosprávám a hospodářským korporacím. Salazar považoval za hlavní složky struktury společnosti rodiny a korporace.

Marcello Caetano, jenž vystudoval práva na univerzitě v Lisabonu a stal se premiérem Portugalska po Salazarovi, ve své práci *Stručné dějiny portugalských ústav* hodnotí tento politický systém takto: „*Portugalský systém je tedy směsicí prezidentského systému, jaký známe ze Severní Ameriky a kancléřského systému, který existuje v Německu. Můžeme ho definovat jako dvouhlavý prezidencialismus nebo kancléřský prezidencialismus.*“³⁰

Cílem tohoto oddílu bylo představit mechanismy moci, jak byly nastaveny v portugalském Novém státě a zařadit Salazarův režim do typologického rámce autoritativních režimů, neboť o Salazarově režimu se často mluví jako o fašistickém, což není úplně přesné. Co jej od fašistických režimů odlišovalo, bylo především to, že postrádal charismatického vůdce, užívání násilí ve státě bylo umírněnější, ústřední snahou nebyl expansionismus a ve straně chyběla struktura.³¹ Ačkoliv masové organizace v zemi vykazovaly fašistické znaky uspořádání, nebyly však reálně vlivné a oficiální strana nebyla silně organizovaná. Většina autorů se shoduje, že režim nebyl nikdy totalitní, a to ani v nejhroším období Salazarovy vlády.³² Třebaže byl v zemi nedemokratický konstituční systém, můžeme zde najít určité liberální prvky, například pravidelné konání voleb do parlamentu, po určitou dobu trvající možnost tolerovaného politického nesouhlasu (před volbami) a rovněž časově omezenou přímou volbu prezidenta. Je samozřejmě otázkou, při výše nastíněné povaze těchto institucí, na kolik měly tyto možnosti faktický vliv, nicméně jedná se o znaky odlišující Salazarův režim od totalitních.

³⁰ Cit. podle M. Bankowicze, „*Demokraté a diktátoři*“, s. 351.

³¹ Jedním z pilířů režimu byla tajná policie PIDE, mnoho politických disidentů bylo zavíráno do vězení a byla zavedena striktní cenzura.

³² Linz, J. J.-Stepan, A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, s. 116.

1.3. Konec portugalského autoritativního režimu

V disciplíně zabývající se přechody k demokracii je téma způsobu pádu režimu nejvíce zkoumaným tématem. Příčin pádů nedemokratických režimů je nesčetně a jen stěží se vytvářejí teoretické typologie. O typologický výčet základních způsobů ukončení nedemokratických režimů se pokusili Alfred Stepan či Samuel Huntington, nicméně mnozí politologové kriticky namítají, že tyto klasifikace jsou konstruovány tak, že jen stěží udrží typologickou čistotu při konfrontaci s konkrétním historickým materiálem.³³ Lze však shrnout nejnovější poznatky o vnitřní dynamice přechodů do obecné klasifikace, jak činí politoložka Blanka Řichová, a to na tři základní typy: sjednaný přechod, přechod kolapsem a přechod sebevyloučením. Případ Portugalska pak zařadila do druhého typu, kdy přechod nastal kolapsem, resp. zhroucením autoritativního režimu. Charakteristickým znakem tohoto typu je, že autoritativní moc není schopna proces změny kontrolovat. Průvodním jevem je výrazná změna všech struktur a odsunutí všech předních představitelů režimu na okraj dění.³⁴

I pád režimu v Portugalsku je specifický. Existuje mnoho rozdílných interpretací, pokud jde o to, jakou roli hráli jednotliví aktéři v průběhu revoluce: ozbrojené síly, politické strany a politická hnutí a sociální síly.³⁵ Portugalský přechod k demokracii je dosti diskutovanou historickou událostí, a to především proto, jak uvádí Maria Inácia Rezola, že byl nečekáný a nepředvídaný.³⁶ Nicméně cílem tohoto oddílu není postihnout vyčerpávající sled událostí, které se odehrávaly během portugalské revoluce. Důležité pro naše zkoumání je vystihnout, které z těchto událostí měly vliv na pád režimu a popsat následný přechod země k demokratickému zřízení.

Velký vliv na dění v Portugalsku v 60. a 70. letech měly nacionalistické nálady odehrávající se v portugalských koloniích, především v těch afrických. K těmto náladám přispěl i nový trend v mezinárodní politice po druhé světové válce. Charta OSN požadovala sebeurčení národů a velmoci jako Spojené státy a Sovětský svaz žádaly koloniální mocnosti, aby se vzdaly svých zámořských území. Portugalsko vždy považovalo svá zámořská území za svou integrální součást, což dokládá ústava konstituční monarchie z roku 1838, která zdůraznila, že „*národ se nezřekne žádné části*

³³ Řichová, „Přehled moderních politologických teorií“, s. 244. Srov. Dvořáková, Kunc 1994: 58.

³⁴ Ibidem, s. 248.

³⁵ Rezola, M.I., „The Military, 25 April and the Portuguese Transition To Democracy“, *Portuguese Journal of Social Science* 7, č. 1 (2008): s. 3.

³⁶ Ibidem.

území, na které má právo.“³⁷ Válka mezi mateřskou zemí a jejími koloniemi v Africe se označuje jako Portugalská koloniální válka, která probíhala mezi lety 1961 až 1974. Tato válka skončila rozpadem portugalské koloniální říše a přispěla k ukončení autoritativního režimu v zemi během Karafiátové revoluce.³⁸

Dalším faktorem, který Marek Ženíšek označuje za první fázi přechodu k demokracii, je odstavení³⁹ Salazara v roce 1968 z funkce premiéra.⁴⁰ Druhou fází pak představuje samotná revoluce v roce 1974. Po odchodu Salazara převzal funkci předsedy vlády Marcelo José das Neves Caetano, během jehož vlády došlo v zemi k modernizaci, byla například zrušena tajná policie PIDE (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado*) a Caetano dokonce prolomil izolacionismus, když v roce 1969 navštívil Brazílii. Žádné větší změny směrem k demokratizaci však uskutečněny nebyly.

Maria Inácia Rezola, která se podrobně zabývá portugalskou revolucí, uvádí tři hlavní specifika procesu portugalského přechodu k demokracii. O prvním specifiku jsem se zmínila již v úvodu, tj. že portugalský *coup d'état* znamenal počátek „třetí vlny“ demokratické tranzice. Druhou zvláštností je skutečnost, že se demokracie v Portugalsku nevyvinula z žádného plánu či dohody elit jako tomu bylo v Latinské Americe či Španělsku. Definice nového režimu se objevila během napětí a bojů, které téměř vedly k občanské válce. Konečně třetím bodem je význam, který měla armáda v průběhu revoluce. Byli to totiž portugalští důstojníci, kteří představili politický program, který vedl k rozkolu s dosavadním režimem a začátku procesu dekolonizace.⁴¹ Nespokojení vojáci se začali postupně politicky organizovat a později vytvořili Hnutí ozbrojených sil (MFA – *Movimento das Forças Armadas*), které začalo připravovat ozbrojené povstání.⁴² Dne 25. dubna 1974 započalo povstání, které si vyžádalo minimum obětí na životech. Byl zrušen celý aparát Nového státu, rozpuštěn parlament, zaručeny základní politické svobody, propuštění všichni političtí vězni, byla zrušena

³⁷ Klíma, J., *Poslední koloniální válka* (Praha: Libri, 2001), s. 28

³⁸ Birmingham, D., „A Concise History of Portugal“, s. 175.

³⁹ Marek Ženíšek záměrně užívá slovo odstavení, protože se nejednalo o skutečné odstranění v pravém slova smyslu. Salazar až do své smrti nevěděl, že již není předsedou vlády (Salazar měl těžkou mozkovou chorobu) a Caetano nadále pokračoval v linii svého předchůdce a vládl autoritativně.

⁴⁰ Ženíšek, M., „Přechody k demokracii v teorii a praxi“, s. 90.

⁴¹ Rezola, „The Military, 25 April and the Portuguese Transition to Democracy“, s. 4.

⁴² Kohoutek, J., „Poznámky k portugalskému přechodu k demokracii“ *Politologická revue* (1. června 2001), s. 75, dostupné z WWW: http://www.sopr.cz/politologicka_revue/Politologie%202001-1%20-%202002d%20-%20Studie%20-%20Poznamky%20k%20portugalskemu%20prechodu%20k%20demokracii.pdf.

cenzura, vyhlášena amnestie. Prezidentem byl jmenován generál António de Spínola a byla ustavena první prozatímní vláda.⁴³

Je důležité připomenout skutečnost, že Portugalsko bylo v roce 1974 první zemí jižní Evropy, kde začala tranzice. Z toho plyne, že zde neexistoval jiný model, který by mohlo Portugalsko reflektovat či napodobit. V portugalském případě také nefiguroval novátorský vůdce, jenž by hrál ústřední roli v zahájení tranzice. Důstojníci, jejichž prestiž a morálka byly zničeny a zradikalizovány koloniálními válkami v Angole a především v Mozambiku a Guiney, ukončili vládu, která nemohla nebo by války vůbec neukončila. Poté, co se k důstojníkům přidaly masivní davy lidí, započala již známá Karafiátová revoluce, na jejímž konci dochází v zemi k uvolnění.

⁴³ Ibidem.

2. Democratizace Portugalska

Tato kapitola se věnuje období od skončení revoluce v roce 1974, se kterou padl autoritářský režim, do roku 1986, kdy Portugalsko vstoupilo do Evropských společenství (ES). V první části této kapitoly se budu nejprve zabývat přechodem autoritářských režimů k demokracii, a to z teoretického hlediska s tím, že tato teoretická východiska budu aplikovat na případu demokratizačního procesu v Portugalsku. Tento proces probíhal v období 1974-1976, potažmo 1976-1982, kdy se formovala prakticky nová vláda v zemi. Zaměřím se především na politickou scénu, její aktéry a cíle. Nejdůležitějšími událostmi této doby byly první porevoluční volby a nová ústava v roce 1976. Toto období se v odborné literatuře nazývá demokratický proces. Druhá část této kapitoly bude sledovat vytváření stabilních demokratických institucí – vlády, parlamentu a hlavy státu – a povahu jejich působení v demokratizujícím se Portugalsku. Dále se zaměřím na evropský aspekt portugalské politiky, neboť mým cílem je zjistit, zda měla snaha o členství v ES vliv na proces demokratizace v Portugalsku.

2.1. Přechod k demokracii

Jak jsem již uvedla v úvodu bakalářské práce, tato problematika není dosud komplexně zpracována. Máme k dispozici jen teoretické charakteristiky různých historicky známých úspěšných či neúspěšných přechodů. Na druhou stranu je pravdou, že vytvoření nějaké společné klasifikace by bylo velice obtížné, neboť každý režim je specifický a je potřeba, aby každý případ byl samostatně analyzován. Nesnáze tkví i v tom, že je obtížné studovat události, které jsou nestálé, jak uvádějí O'Donnell a Schmitter: „*V porovnání s etablovaným politickým režimem, kdy můžeme v relativně stabilních kategoriích rozpoznávat, analyzovat a hodnotit identity i strategie těch, kdo hájí status quo, a těch, kdo bojují o jeho reformu či transformaci, je tato normální vědecká metodologie nevhodná pro rychle se měnící situace.*“⁴⁴

Podle existujících teoretických prací se přechodem rozumí interval mezi etablovaným nedemokratickým režimem a nastolením jiného režimu. Ne vždy však

⁴⁴ O'Donnell a Schmitter, P., *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, s. 4.

musí být nově nastoleným režimem demokracie, neboť demokratické instituce nemusejí přežít. Výsledek může být zvrácen tlakem zvnitřku či zvnějšku.⁴⁵ Ať už jsou vymezení jakákoliv, všichni autoři se shodují na tom, že demokracie je pouze jedním z možných výstupů přechodu, který přesto má specifickou formu existence a je to v zásadě interval mezi jedním a druhým politickým režimem.⁴⁶ Za počátek tohoto procesu je považován okamžik, kdy se dosavadní autoritářská pravidla hry začínají modifikovat ve směru rozšiřování a prohlubování práv pro jednotlivce a skupiny, které byly z dosavadních autoritářských pravidel vyloučeny.⁴⁷

Ve své analýze portugalského přechodu k demokracii vycházím z politologické studie Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kuncce, která se zaměřila mimo jiné na periodizaci změny v problematice přechodů k demokracii. Studie je cenným zdrojem informací o některých stěžejních politologických pracích, které se zabývají demokracií, ale především přináší přehlednou interpretaci přechodového stadia, kterou lze do jisté míry uplatnit na portugalský případ. Ve své práci autoři rozlišují dvě etapy přechodu k demokracii. Pro proces, kdy se začínají uplatňovat určitá práva na ochranu před ilegálním chováním státu, používají termín *liberalizace*. Druhou etapou, jež navazuje na úspěšnou liberalizaci, je *demokratizace*.

Etapa liberalizace tvoří samostatnou část v celém procesu přechodu k demokracii a v jednotlivých zemích se její začátek, průběh a tempo odlišuje. Můžeme však nalézt několik analogických prvků, například, že možnost zvratu je v systému nadále přítomná, a to v tom smyslu, že původní autoritářské struktury jsou neutralizovány, jakoby zmrazeny, a nejsou využívány jako dříve, což nevylučuje eventualitu náhlého převratu. Liberalizace je výsledkem interakce mezi štěpením autoritářského režimu a autonomními organizacemi občanské společnosti.⁴⁸ Klíčovými postavami v tomto procesu jsou liberalizátoři, neboť jsou to oni, kdo otevírají proces změn. Liberalizaci tedy můžeme chápat jako možnost odstranění nedemokratického režimu (jako liberalizační etapu přechodu k demokracii), přičemž přítomnost institucí a struktur autoritářského režimu postupně slábne (ale není vyloučeno její oživení).⁴⁹

⁴⁵ Například Maďarsko 1956, Československo 1968, Polsko 1981. Srov. podle Dvořáková a Kunc, *O přechodech k demokracii*, s. 77.

⁴⁶ Dvořáková a Kunc, „O přechodech k demokracii“, s. 82.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 77.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 84-85.

⁴⁹ Známe i model variantního vývoje Adama Przeworského, který ukazuje, jaké možnosti má autoritářský režim, jehož charakteristickým rysem je to, že nemůže tolerovat nezávislé organizace. Przeworski vychází z toho, že rozhodnutí začít liberalizaci kombinuje pohyb zdola i shora. Jeho předpokladem je štěpení

Etapa demokratizace navazuje na liberalizační etapu v tom smyslu, že dochází k budování demokratických institucí a postupnému zvyšování systémové stability z hlediska jistoty o pravidlech hry a nejistoty o jejím výsledku.⁵⁰ Stejně jako je tomu u liberalizace, i nyní se počátek, průběh a rytmus druhé etapy liší případ od případu. Demokratizace začíná tehdy, když se alespoň část skupin, které byly dříve odstaveny od politického systému, začne domlouvat s částí tehdejší autoritářské moci na nových pravidlech, např. na převzetí moci.

Jak tomu bylo v Portugalsku? Z výše nastíněného je patrné, že částečná liberalizace započala ihned po skončení revoluce. Liberalizátory byly členové MFA, kteří samotnou revoluci provedli. Jak jsem již uvedla výše o nástupu Marcela Caetana k moci, i on se snažil o jisté uvolnění režimu a dokonce několikrát nabízel svou rezignaci prezidentovi, ta ale byla vždy odmítnuta. Po skončení převratu Caetano rezignoval a utekl na Madeiru, kde pobyl několik dní a zbytek života strávil v exilu v Brazílii.⁵¹ Nelze tedy hovořit o vyjednaných podmínkách či dohodě nad novými pravidly mezi svrženou autoritářskou mocí a radikály z opozičního bloku.

Přechod k demokracii v Portugalsku nejvíce odpovídá Huntingtonovu *replacementu* či Linzově *ruptuře*. Jak píše Marek Ženíšek, charakteristickým znakem tohoto typu přechodu je ono nahrazení, vytlačení či svržení elity nedemokratického režimu a hlavní úlohu hrají opoziční síly, v případě Portugalska MFA. Přechod formou nahrazení je možno uskutečnit velice rychle.⁵²

Jaká tedy byla situace po pádu korporativního státu a kdo byli hlavní aktéři v novém systému? Vůdčí MFA jmenovalo ještě 25. dubna Výbor národní spásy, který představoval jediný revoluční orgán svrchované moci až do utvoření první vlády

uvnitř autoritářského režimu, kde liberalizátoři spatřují v nějaké formě uvolnění režimu a vidí perspektivu rozšíření své mocenské základny ve spojení s rodícími se autonomními organizacemi občanské společnosti. Mají za cíl upevnit své postavení na úkor těch, kteří zastávají tvrdou linii, jakousi nehybnost. Przeworského model liberalizace je velmi komplexní, neboť zvažuje i chybné kalkulace jednotlivých racionálních aktérů a explicitně je do svého modelu začleňuje. Przeworski, A., „Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America“ (Cambridge University Press, 1991), s. 61-62

⁵⁰ Existují i jiné výrazy, např. Sartori užívá výraz *východ* ze starého a *vchod* do nového, nebo autoři Niklas Luhmann a Jürgen Habermas užívají pro první etapu pojem *zvýšení variety* či *komplexnost systému* a pro druhou fázi pojem *omezení variety* či *redukce komplexnosti systému*. Jak však zdůrazňuje Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc, tyto pojmy nejsou sice plně ekvivalentní, neboť kladou do popředí jiné aspekty, ale směřují k tomu samému, a to k vystižení toho, že odstraňování starého režimu a budování nového jsou problémy úzce spolu související, ale přesto odlišné. Ibidem, s. 90.

⁵¹ 1974: *Rebels seize control of Portugal*, BBC, dostupné z WWW: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/april/25/newsid_4754000/4754581.stm [cit. dne 10. dubna 2010]

⁵² Ženíšek, M., „Přechody k demokracii v teorii a praxi“, s. 92.

15. května 1974. Výboru předsedal prezident António de Spínola, který byl zvolen do čela státu 26. dubna 1974. Prezident zároveň předsedal Státní radě a mezi jeho pravomoci patřilo jmenování a odvolávání ministrů a velení ozbrojeným silám. Legislativní moc ve státě vykonávala Státní rada až do zvolení ústavodárného shromáždění. Byly to právě prozatímní instituty, které se z většiny sestavovaly z vojáků a které měly garantovat revoluční proces v prvních týdnech nové vlády. Převaha vojáků proti civilistům (16 ku 5) odpovídala počáteční revoluční situaci.⁵³ V období po skončení revoluce do roku 1976 se v Portugalsku vystřídalo šest prozatímních vlád. Současně hrozil zemi příklon k levicovému extrémismu, který vycházel nejen z reakce na konzervativně pravicovou minulost, ale například i z rozmachu neostalinismu. Po revoluci se taktéž začaly formovat politické strany, o kterých se zmíním níže.

Pro portugalský přechod k demokracii bylo specifické to, že politickým aktérem, který dominoval v demokratickém procesu, byla armáda. Dalšími aktéry pak byly politické strany a jejich lídři a sociální hnutí, které se objevilo během revolučního procesu. Armáda se organizovala v podobě MFA a stala se politickou ve chvíli, kdy si uvědomila, že je v zemi určité vakuum po kolapsu autoritářského režimu. MFA bylo nejdříve umírněným hnutím, ale poté, co se stále více institucionalizovalo, začalo být nerozeznatelné od přechodných vládních struktur. Většinu rozhodnutí prováděla Revoluční rada (*Conselho da Revolução*, CR)⁵⁴, která byla instruována tzv. Shromážděním MFA (*Assembleia do MFA*). Obě instituce, Revoluční rada a Shromáždění MFA, se po únoru 1975 staly radikálnějšími.⁵⁵ Ústřední postavou MFA byl předseda vlády Vasco Gonçalves, který předsedal většině přechodných vlád.⁵⁶

Druhou skupinou byly politické strany a političtí lídři. Mezi nimi byli nejdůležitější Mário Soares, předseda Socialistické strany, Alvaro Cunhal, předseda Komunistické strany a Francisco Sá Carneiro, předseda liberální Sociálnědemokratické strany. Abychom pochopili postavení těchto stran, musíme se vrátit do salazarovského Portugalska a zaměřit se na opoziční hnutí. V té době byly politické strany zcela infiltrovány tajnou policií. I přesto opozice vůči diktátorskému režimu vždy existovala a téměř automaticky poskytovala kádr pro spolupracovníky armády ve vzniklém vakuu.

⁵³ Klíma, J., „Dějiny Portugalska“, s. 210.

⁵⁴ Revoluční rada byla založena 19. května 1975 během radikální fáze revoluce Shromážděním MFA.

⁵⁵ Především kvůli rivalitě uvnitř, neboť konzervativní generál Spínola se snažil od září 1974 do března 1975 zinscenovat puč, který byl však neúspěšný.

⁵⁶ Byl vystřídán jen jednou v září 1975, a to umírněnějším generálem Pinheirem de Azevedem. To vedlo k radikalizaci extrémního křídla MFA a vytvořilo to velice chaotickou situaci na podzim roku 1975.

Tmelícím prvkem opozice byla na začátku myšlenka ukončit vyčerpávající války v koloniích a sesadit vládní elitu.⁵⁷ Největším nepřítelem režimu byla Komunistická strana, která byla rovněž zasažena nejtvrďšími represemi. Na rozdíl od Komunistické strany měla Socialistická strana velmi malou organizační základnu a skládala se z mladší generace lidí, kteří byli naladěni na novější vývoj v západní Evropě.⁵⁸ Strany se v době Salazarova režimu různě sdružovaly a zapojovaly se do státem kontrolovaných volebních kampaní. V roce 1973 se dokonce obě hlavní strany spojily v semilegální Portugalské demokratické hnutí, a byly tak soudržné i v době převratu. Poté, co puč začal, se tu již nacházely skupiny se zřetelně identifikovanými jedinci, na které se mohla armáda obrátit, pokud by zamýšlela vytvořit vládu složenou z lidí, kteří se nikterak nepodíleli na svrženém režimu. Ze začátku byli všichni nuceni zaujmout podřízené postavení vůči armádě a v podstatě byli schopni získat demokratickou legitimitu až po konání voleb 15. dubna 1975.

Celý proces byl zkomplikovaný i tím, že sociální hnutí začala být v roce 1975 radikální. Těmito sociálními hnutími byly výbory pracujících, výbory místních obyvatel a útvar kolektivní produkce, které se snažily vytvořit rozdílné modely socialismu, inspirované extrémními levicovými skupinami. Po roce 1976 však všechny tyto skupiny ztratily na důležitosti.⁵⁹

José Magone, který se zabývá problematikou demokratizace a europeizace⁶⁰ Portugalska, shrnuje do několika bodů charakteristické znaky portugalské demokracie v období 1976-1985. Tento výčet významných prvků politického života v Portugalsku nám pomůže objasnit povahu nově vzniklého systému. Zaprvé, koaliční vlády byly ustaveny za velké ideologické polarizace. Tři hlavní politické strany, které se staly aktéry ve vytváření koalic, a o kterých budu psát níže, patřily k rozdílným ideologickým blokům. Navzdory tomu zároveň vstupovaly do různých koalic mezi sebou. Zadruhé, právě tyto ideologické, ale i personální a politické rozdílnosti vedly k tomu, že se koalice brzo rozpadly. Průměrná doba trvání vlády byla pouze 15 měsíců. Zatřetí,

⁵⁷ Ženíšek, M., „Přechody k demokracii v teorii a praxi“, s. 93.

⁵⁸ Kenneth M., „Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal“, in *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe*, ed. Guillermo O'Donnell et al. (Londýn: The John Hopkins University Press, 1991), s. 117.

⁵⁹ Magone, J., *The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union* (Londýn: Praeger Publishers, 2003), s. 35.

⁶⁰ Europeizace jako koncept sleduje důsledky evropského integračního procesu pro členské státy a jejich politiky. Jedná se o cyklus, v němž evropské politiky ovlivňují členské státy, jejich politický a právní systém i jednotlivé aktéry („shora dolů“) a zároveň členské státy a národní aktéři spoluutvářejí politiku na evropské úrovni („zdola nahoru“). Lenka Rovná a Zuzana Kasáková, eds., *Evropská unie v členských státech a členské státy v Evropské unii* (Praha: Eurolex Bohemia, 2007), s. 10.

formování koalic probíhalo prostřednictvím vyjednávání, a to ve velmi volném duchu. Začtvrté, koaliční vlády přispěly svou podporou pravidel demokratické hry ke konsolidaci nového politického systému. Zapáté, až do roku 1982 hrál velkou roli v systému prezident. Tento semi-prezidencialismus reprezentovaný prezidentem Ramalhem Eanesem vedl k rostoucímu antagonismu mezi ním a vládou a byl změněn až první revizí ústavy v roce 1982, kdy byla moc prezidenta ve vytváření a rozpouštění vlád zmenšena. Zašesté, významným faktorem limitujícím koaliční vlády bylo dědictví revoluce. Do roku 1982 mělo MFA právo dohlížet nad novou demokracií skrz již zmíněnou Revoluční radu. Rada byla zrušena v roce 1982 a nahrazena Ústavním soudem.⁶¹

2.1.1. Nová ústava a volby

Již ve svém prvním programu se MFA zavázalo pořádat volby do ústavodárného shromáždění, a to v průběhu jednoho roku. Dodatečně se zavazovalo uspořádat volby do parlamentu a volbu prezidenta, také během jednoho roku, ale již v rámci struktury, kterou by udávalo zvolené ústavodárné shromáždění.⁶² Při tvorbě ústavy se využívají dvě možnosti: buď bude zvoleno ústavodárné shromáždění, které nemá žádnou jinou funkci a kterému není vláda odpovědná, nebo nejprve dojde k volbám do regulérního parlamentu, kterému bude vláda odpovědná a které se bude angažovat v procesu vytváření zákonů a zároveň bude vypracovávat a schvalovat ústavu. První cesta, kterou šlo Portugalsko, sebou může nést některé podstatné následky. Může dojít k tomu, že bude odsunuto vytvoření vlády do schválení ústavy a nových voleb. Jiný důsledek může představovat to, že může být umožněno prodloužení eventuálně autoritářské přechodné vlády.⁶³

Volby do portugalského ústavodárného shromáždění se konaly 25. dubna 1975, tj. v den prvního výročí revoluce. Byly to volby s celostátní působností a účast voličů

⁶¹ Magone, J., „Portugal - The Rationale of Democratic Regime Building“, in *Coalition Governments in Western Europe. Comparative European Politics*, ed. Wolfgang C. Müller et al. (Oxford University Press, 2000) s. 529-30.

⁶² Linz, J. a Stepan, A., „From Interim Government to Simultaneous Transition and Consolidation: Portugal“, in *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, ed. Juan J. Linz et al. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), s. 120.

⁶³ V tomto případě je autoritářskou vládou myšlena ta, kde mají převahu vojáci, především jde o to, že bude nadále vládnout MFA a budou fungovat prozatímní instituce.

dosáhla 91,73%.⁶⁴ Strany, které podporovaly procedurální demokracii, získaly dohromady přes 70% hlasů. Volby vyhrála Socialistická strana (37,87%, 116 mandátů), za ní se umístila Sociálnědemokratická strana (26,38%, 81 mandátů), třetí byla Komunistická strana (12,53%, 30 mandátů) a čtvrtá Strana demokratického sociálního středu (7,65%, 16 mandátů).⁶⁵

Co tyto volby znamenaly? Především vytvořily nový systém čtyř hlavních stran a několika malých stran. Navzdory proporčnímu zastupitelskému systému, založenému na d'Hondtově metodě, měly menší strany velice malé zastoupení v novém parlamentu.⁶⁶ Klíčovou stranou byla Socialistická strana (*Partido Socialista*, PS), jež si svou vnitřní strukturu vytvořila až během revoluční doby (strana nově vznikla v roce 1973) a její předseda, Mário Soares, se zavázal zabránit tomu, aby vývoj směřoval ke komunistickým či extrémně levicovým vládám. Ideologicky straně dominovali technokraté a jejich hlavní snahou byl spíše volební úspěch, nežli přísná oddanost socialismu. Druhou významnou stranou byla Sociálnědemokratická strana (*Partido Social Democrata*, PSD), založená v květnu 1974 prominentními kritiky předešlého autoritářského režimu. Třetí koaliční stranou byla Strana demokratického sociálního středu (*Partido do Centro Democrático Social*, CDS), která se díky výsledkům voleb stala čtvrtou největší stranou v novém politickém systému.⁶⁷ Strana je popisována jako „koalice politiků“, je to vysvětlováno tím, že osobnosti hráli významnou roli v budování soudržnosti strany. Na konci 70. let udržovala CDS rigidní ideologickou opozici vůči nové ústavě, což bylo zvláště ovlivněno marxismem. Konečně poslední významnou stranou byla Komunistická strana (*Partido Comunista Português*, PCP), která představovala nejdůležitější sílu proti autoritářskému režimu. Na začátku revoluce byla jedinou stranou s organizací a rychle se rozšířila díky své široké stranické síti. Tento postup Soares později komentoval jako velice nebezpečný. Od té doby byla PCP stále více izolovaná v rámci politického systému a odsunuta stranou od národních

⁶⁴ Magone, J., „Portugal – The Rationale of Democratic Regime Building“, s. 530-531 a Klíma, J., „Cesta do Evropy“, s. 214.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Nejužívanějšími proporčními volebními technikami jsou techniky, jež využívají pro přidělování mandátů tzv. volebního dělitele. Základní je metoda d'Hondtova dělitele, která dělí celými čísly a je obecně prokázaným faktem, že uplatnění d'Hondtova systému volebního dělitele je výhodnější pro větší strany. Říchová, B., *Úvod do současné politologie: srovnávací analýza demokratických politických systémů* (Praha: Portál, 2002), s. 152.

⁶⁷ Je důležité si povšimnout, že byla CDS sice „až“ čtvrtou největší stranou za Komunistickou stranou, ale jelikož nebyla nikdy Komunistická strana přizvána do koalice, působila CDS jako třetí koaliční strana.

rozhodovacích struktur.⁶⁸ Politické strany v novém politickém systému byly velmi stabilní a samotný systém se nijak výrazně nefragmentoval.

Volby však měly i jiný význam. Skupiny, které zničí nedemokratický režim a které vytvoří přechodnou vládu, mohou vždy tvrdit, že legitimně reprezentují přání a potřeby občanů. Je pak prakticky nemožné potvrdit či vyvrátit toto jejich tvrzení bez voleb. Volby totiž vytvářejí nové demokratické uchazeče, kteří s lídry přechodných vlád soutěží, neboť tento nově vytvořený politický prostor je vyplněn aktéry, jejichž původ vychází z demokratických procedur.⁶⁹ Volby zároveň neznamenají, že by snad byl zápas o demokratické či nedemokratické směřování tranzice ukončen. Nadto v případě takového proměnlivého prostředí, jaké v Portugalsku v letech 1974-75 panovalo, znamenaly volby pouze to, že zde byl vytvořen demokratický diskurs a demokratické zdroje moci, které soutěžily s diskursem a zdroji, které byly spojeny s přechodnými vládami.⁷⁰

V Portugalsku se sice díky volbám vytvořilo demokratičtější prostředí, nicméně krátké trvání přechodných vlád a zejména vysoké zapojení armády do politiky vedlo k tomu, že zvolené ústavodárné shromáždění nebylo tak úplně suverénní a schopné vypracovat takovou ústavu, jakou by si jeho členové přáli. Politické strany vyhověly požadavku, aby podepsaly s MFA pakt (12. dubna 1975), který garantoval prozatímní kontrolní a vedoucí úlohu MFA i po volbách. Na oplátku povolila MFA konání svobodných voleb na 25. dubna. Druhý pakt byl podepsán již v době, kdy se ústavodárné shromáždění zabývalo vypracováním nové ústavy (26. února 1976) a ještě více tlačil na zvolené činitele.⁷¹ Výsledkem těchto paktů byla v roce 1976 ústava, která obsahovala zřetelně nedemokratické prvky, což představuje další specifikum portugalského případu. Kenneth Maxwell ji dokonce nazývá „zvláštním hybridem.“⁷²

Nová ústava zahrnovala některé instituce, které byly vytvořeny během revoluční doby, jako byla Revoluční rada. Ústava ji přiznala pravomoci kontrolovat demokratický proces na dalších pět let. Stěžejním programem CR byla Aliance lidu-MFA (*Aliança Povo-MFA*), jejímž záměrem byla podpora a rozvoj politických struktur, založených na lidových institucích, které vznikaly spontánně během revoluce. V nové ústavě zůstala

⁶⁸ Magone, J., „Portugal – The Rationale of Democratic Regime Building“, s. 533.

⁶⁹ Linz, J. a Stepan, A., „From Interim Government to Simultaneous Transition and Consolidation: Portugal“, s. 121.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Magone, J., „The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union“, s. 35.

⁷² Kenneth M., „Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal“, s. 132.

Rada revolučním elementem až do roku 1982. Skrz svou Ústavní komisi podrobně zkoumala zákony odsouhlasené vládou a Shromážděním republiky (*Assembleia da República*). CR tak mohla posílat zákony, které považovala za protiústavní, do Ústavní komise a v jistém smyslu měla kompetence podobné těm, které měl prezident republiky. Na druhou stranu byla CR poměrně umírněná a tyto její formální kompetence nebyly často využívány.⁷³ Dalším významným prvkem v nové ústavě byla hlava státu. Prezident byl volen všeobecným volebním právem, což mu umožňovalo hrát podstatnou politickou roli v systému. Jak jsem již zmínila, prezident republiky byl po dobu šesti let dominantním prvkem v politickém systému země. Jeho důležitou pravomocí bylo navrhopvat a odvolávat premiéra a jeho vládu. Nadto mohl rozpustit Shromáždění republiky. V období koaličních vlád prezident Ramalho Eanes významně omezoval vyjednávání koalic a především jeho blízký vztah k MFA z něj činil partnera, se kterým bylo nesnadné se domluvit.⁷⁴ Potenciál dědictví revoluce byl v zemi stále přítomný a ústava zakotvovala budování socialismu. Článek 147 ústavy si vyhradil podmínku, že CR bude sloužit jako záruka loajality vůči duchu portugalské revoluce, který byl definovaný v Článku 2 tak, že „*má zajistit přechod k socialismu skrz vytvoření podmínek pro demokratické uplatňování moci dělnickou třídou.*“⁷⁵ Nicméně pro další portugalskou cestu bylo nejdůležitější, že socialisté, sociální demokraté i střed stáli na principech svobodného trhu a západoevropském pojetí demokracie.⁷⁶

2.1.2. Evropský aspekt

Domnívám se, že integrace do ES hrála v procesu demokratizace Portugalska určitou roli či, jinak řečeno, byla určitým faktorem. Chtěla bych se zaměřit na doklady toho, že integrace měla na demokratizaci v Portugalsku vliv.

Po druhé světové válce bylo Portugalsko, toho času pod autoritářskou vládou Antónia Salazara, začleněno do Marshallova plánu a zapojilo se do Evropského sdružení volného obchodu (ESVO). V době zakládání Evropského společenství uhlí a oceli v 50. letech stálo mimo, neboť Salazar byl značně skeptický vůči evropské

⁷³ Celkový počet zákonů, které vrátila Ústavní komisi a prezidentovi, činil 64, což nebylo více jak 1,5% z celkového počtu zákonů (4 060), které byly prezidentovi poslány k podpisu. Magone, J., „Portugal – The Rationale of Democratic Regime Building“, s. 535.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Klíma, J., „Dějiny Portugalska“, s. 217.

integraci a neměl zájem na vytváření vztahů s demokratickou Evropou.⁷⁷ Vláda navíc preferovala obchodní vztahy s koloniemi.

Důležitým důvodem, proč se Portugalsko do integrace nezačlenilo, i kdyby o to stálo, byl fakt, že Společenství bylo otevřené jen demokraciím. V preambuli k Římské smlouvě se signatáři zavázali ochraňovat principy míru a svobody: „...*rozhodnutí zachovat a upevnit tímto spojením svých zdrojů mír a svobodu a vyzývajíce ostatní národy Evropy, které jejich ideál sdílejí, aby se k jejich úsilí připojily...*“⁷⁸

V 60. letech se s měnícími se mezinárodními a domácími vyhlídkami změnil i přístup Portugalska k ES. Velká Británie v roce 1961 podala žádost o členství v ES, čímž byla budoucnost ESVO velmi nejistá. Proto i Portugalsko podalo v roce 1962 první přihlášku. Nicméně s francouzským vetem byla odložena i portugalská přihláška. Ačkoliv se Portugalsko oficiálně druhé světové války nezúčastnilo, inklinovalo k státům Osy, což přispělo k pochybám Francie a Velké Británie ohledně charakteru obou iberských autoritářských režimů.⁷⁹ Nakonec v květnu 1970 zahájilo Portugalsko přímé vyjednávání s ES a vytvořilo mezivládní komisi, jež se měla zabývat analýzou alternativ a činit doporučení v této věci. Z domácích faktorů to byly na konci 60. a na začátku 70. let koloniální války a společenské změny, které se udály kvůli přibývajícímú nesouhlasu s režimem, industrializací, turismem a migrací z Afriky.

Nutno podotknout, že ač byla cesta do Evropy již takto zahájena, vstup do ES byl stále neproveditelný.⁸⁰ Po Karafiátové revoluci byla situace opět jiná. Demokratický proces byl bouřlivý, včetně revolučního období 1974-76, ale vyvrcholil zavedením parlamentní demokracie. Tehdejší elita, v čele se Socialistickou stranou, chápala Portugalsko jako atlantický i evropský národ. Soaresova vláda v roce 1976 určila vztah s evropskými zeměmi jako svou prioritu v zahraniční politice a doufala, že členství v ES pomůže zkonsolidovat nově ustavené demokratické instituce, přispěje k modernizaci

⁷⁷ Royo, S. a Manuel, CH. P., „Some Lessons from the Fifteenth Anniversary of the Accession of Portugal and Spain to the European Union“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 1.

⁷⁸ Smlouva o založení Evropského společenství, tzv. Římská smlouva, dostupná z WWW: http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11957E/tif/TRAITES_1957_CEE_1_EN_0001.tif. [cit. dne 15. dubna 2010] Znění původního textu: „Resolved by thus pooling their resources to preserve and strengthen peace nad liberty, and calling upon the other peoples of Europe who share their ideal to join in their efforts...“

⁷⁹ Royo S. a Manuel, CH. P., „Some Lessons from the Fifteenth Anniversary of the Accession of Portugal and Spain to the European Union“, s. 4.

⁸⁰ Royo, S., „From Authoritarianism to the European Union: The Europeanization of Portugal“, *Mediterranean Quarterly* 15, č. 3 (2004), s. 97-8. Navíc tato komise doporučila, aby byla podepsána obchodní dohoda mezi Portugalskem a ES. To se stalo v roce 1972.

ekonomiky země a normalizuje vztahy s evropskými sousedy.⁸¹ Proto vláda v srpnu 1976 poslala přihlášku ke členství v Radě Evropy a v březnu následujícího roku přihlášku ke členství v ES, která nakonec vyústila v plné členství v roce 1986. Vyjednávání trvala sedm let z několika důvodů. Vyjednávající proces brzdila politická nestabilita a některá rozhodnutí vlády (např. znárodnění důležitých sektorů ekonomiky) nebo skutečnost, že probíhala jednání zároveň se Španělskem. Taktéž se objevila citlivá témata, jako přistěhovalečtí dělníci, zemědělství, rybolov nebo textilní průmysl (který představoval 33% celkového exportu a 40% portugalské průmyslové výroby).⁸²

Jedním z hlavních argumentů Sebastiána Roya a Paula Christophera Manuela je ten, že demokratický požadavek pro členství byl významným podnětem pro demokratizaci. Jak uvádějí, jednalo se spíše o prerekvizitu, o nezbytný předpoklad či podmínku.⁸³ Luís Salgado de Matos přirovnává evropskou integraci k magnetu, který portugalskou společnost přitahoval, stejně jako přitahuje nyní východní státy Evropy.⁸⁴ Matos to dokládá na migraci a turismu – podle něho byla evropská společnost bohatší a svobodnější než portugalská. Kolem milionu a půl Portugalců se před revolucí přestěhovalo do západní Evropy, zejména do Francie. Na druhou stranu byl turismus rostoucím průmyslem a většina turistů mířících do Portugalska pocházela ze západní Evropy.⁸⁵ Západní turisté, emigrace a přímé zahraniční investice v Portugalsku byly významnými faktory, které dokládaly přitažlivost portugalské společnosti k evropské integraci.

Ačkoliv se Evropská společenství zavázala k principům míru a svobody a Portugalsko i Španělsko šly cestou demokracie, bylo potřeba dát oběma zemím pozitivní odpověď na jejich žádost o členství, neboť negativní reakce by mohla oslabit nové demokracie. Ze strany ES však došlo ke kladným reakcím, například v květnu roku 1978 zaslala Evropská komise (EK) představitelům Portugalska názor na ekonomické a politické důsledky, které by mohlo mít přistoupení země k Evropskému hospodářskému společenství (EHS), ve kterém stojí: „*Římské a Pařížské smlouvy značí jasný úmysl, že ostatní evropské státy, které sdílejí demokratický ideál se členskými*

⁸¹ Ibidem, s. 98.

⁸² Ibidem, s. 99.

⁸³ Royo S. a Manuel, CH. P., „Some Lessons from the Fifteenth Anniversary of the Accession of Portugal and Spain to the European Union“, s. 25.

⁸⁴ Matos, L. S., „Portugal and Eastern Europe: After the Revolution, Democratic Europe“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 69.

⁸⁵ Ibidem, s. 70. V období 1969-1972 představovala migrace do Francie 1 409 222 lidí.

státy Evropského společenství, by měly být schopny přistoupit ke Společenství. Mr. Soares podal přihlášku do Evropského společenství, protože chtěl, za účelem aby se země rovněž přihlásila ke sdílení demokratických hodnot členských států Společenství. V jejím odůvodnění uvedl, že tato přihláška byla podána s ohledem na princip solidarity (který sjednocuje Evropu - viz preambule), a že je zárukou nastaveného procesu přechodu Portugalska k demokracii.“⁸⁶ V této zprávě se dále píše, že Společenství nemůže Portugalsko opomenout z procesu evropské integrace, neboť by bylo zklamání politicky velice závažné a byl by to zdroj vážných problémů. Z těchto důvodů, jak se píše ve zprávě, cítí Komise, že jednoznačné Ano by mělo být okamžitě dáno portugalské žádosti.⁸⁷

V říjnu 1978 se při příležitosti zahajování vládních vyjednávání mezi Společenstvím a Portugalskem vyjádřil Klaus von Dohnanyi, ministr zahraničních věcí Spolkové republiky Německa, toho času země předsedající Radě Evropských společenství: „...proces demokratizace ve vaší zemi, který začal 25. dubna 1974, vedl k znovu zavedení pluralitní demokracie a základních práv. Nebylo to pouze Společenství společně s portugalským lidem, které uvítalo tento vývoj, ale zároveň to poskytlo i rozsáhlou bezodkladnou pomoc [emergency aid] jako první projev solidarity.“⁸⁸ Zahájení vyjednávání bylo jasným uznáním, že se v Portugalsku a Španělsku udály významné změny a bylo zapotřebí je ochránit a spojit v rámci evropského kontextu.⁸⁹

Literatura, jež se zabývá mezinárodními a vnějšími rozměry portugalské demokratizace má tendenci zdůrazňovat dekolonizaci a jiné vlivy, spíše než usilování o členství v ES. Jak poukazuje Robert Fishman, portugalská (a španělská) demokracie byla tvarována, ale ne vytvářena, úspěšným úsilím dosáhnout plného členství v ES.⁹⁰

Zatímco jsem doposud poukazovala na členství v ES coby na faktor, který měl vliv na demokratizaci země, lze se na myšlenku připojení Portugalska k evropské integraci dívat i z jiné strany. Zapojení se do ES bylo totiž považováno i za jakousi pojistku proti diktatuře. Dokladem toho může být tlak na větší spoléhání se na tržní

⁸⁶ Názor na žádost Portugalska o členství (předáno Radě 19. května 1978) v *Bulletinu Evropských Společenství*, 5/1978, s. 7-13.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Vyjádření Klause von Dohnanyie, Brusel: Rada Evropských společenství ze dne 17. října 1978, s. 9, Archives historiques du Conseil de l'Union européenne, Bruxelles

⁸⁹ Royo, S., „From Authoritarianism to the European Union: The Europeanization of Portugal“, s. 101.

⁹⁰ Fishman užívá výrazu *shaped, not made*. Fishman, R., „Shaping, not Making, Democracy: The European Union and the Post-Authoritarian Political Transformations of Spain and Portugal“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 32.

mechanismy a lepší správu na úrovni veřejného sektoru.⁹¹ Díky nepřetržitému dohledu ze strany kompetentních institucí ES a účasti v kolektivu demokratických států by byl takto na Portugalsko vyvíjen tlak a pravděpodobnost změny režimu v nedemokratický by byla minimální.

Z výše předložených dokladů lze dojít k závěru, že možnost připojení se k evropské integraci měla na Portugalsko vliv, byla pro něj motivací k úspěšné konsolidaci demokracie. Požadavek demokratického politického režimu neznamenal pro Portugalsko jen nutnou prerekvizitu, ale i vlastní cíl.

2.2. Vytváření stabilních institucí a počátek demokratické konsolidace

Nastínila jsem, že v rámci přechodu k demokracii funguje proces demokratizace, který se skládá z dílčích etap. Poslední z etap je demokratická konsolidace.⁹² Je potřeba mít na paměti, že v obou případech se jedná o dlouhodobější procesy, které mohou trvat delší dobu, mohou se i překrývat či shodovat.⁹³ První proces, demokratizační proces, začíná s kolapsem minulého autoritářského režimu a končí se vznikem relativně stabilního uspořádání politických institucí v rámci demokratického režimu. Na druhou stranu konsolidace odkazuje na dosažení značné subjektivní podpory pro nové demokratické instituce a pro pravidla hry, které byly vytvořeny. Ve většině případů trvá proces demokratické konsolidace déle, neboť je velice komplexní a zahrnuje mnohem více aktérů. Oba dva procesy se mohou lišit i ve svém výsledku – výsledkem přechodu může být vytvoření nového režimu a výsledkem konsolidace pak stabilita a přetrvání tohoto režimu.⁹⁴

Portugalský demokratizační proces se dá rozdělit do dvou, respektive tří fází. Za první fázi lze považovat již zmiňované odstavení Salazara z funkce v roce 1968, i když tato fáze ještě nesměřuje k demokracii. Objevují se zde však hlavní aktéři přechodu. Druhá fáze začíná revolucí v roce 1974 a pokračuje do roku 1976, kdy je přijata nová

⁹¹ Macedo, Jorge Braga, „Portugal’s European Integration: The Good Student with a Bad Fiscal Constitution“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 169.

⁹² Také se užívá termín konsolidovaná demokracie.

⁹³ Gunther, R. et al., „Introduction“, in *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, ed. Richard Gunther (Londýn: The Johns Hopkins University Press, 1995), s. 3.

⁹⁴ Konečné body obou procesů mohou lišit i jinak. Například přechod může kulminovat v nový režim, ale ten nemusí být plně demokratický. Demokratická konsolidace však vyžaduje plně přizpůsobení se se všemi kritérii, které požaduje mnohostranná procedurální definice demokracie. Ibidem.

ústava, a trvá do roku 1982, kdy dochází k revizi ústavy a odstranění dominantního postavení armády, tedy Revoluční rady, jsou upraveny pravomoci prezidenta a z preambule ústavy mizí požadavek budování socialismu. Třetí, konečnou fází, je konsolidace, jež začíná rokem 1982.⁹⁵

Obecně řečeno mohou instituce, které byly vytvořeny během revoluční doby, postupně nabýt větších rolí v rámci institucionálního systému. V této souvislosti rozlišujeme několik ústavních uspořádání: konfliktní, hegemonické a konsenzuální. Tato jsou podmíněna způsobem přechodu a samy ovlivňují následné politické procesy. Ústavní uspořádání je ovlivňováno několika faktory – minulým režimem, konstituční historií, způsobem přechodu, aktéry přechodu a nakonec výsledkem přechodu.

Jak tomu bylo v Portugalsku? Předcházejícím byl autoritářský režim a v letech 1822 až 1974 bylo vytvořeno pět ústav. Zpočátku byl proces vytváření ústavy formován levicovou atmosférou a konečná verze ústavy byla touto atmosférou velmi ovlivněna. Ústava z roku 1976, jak již bylo uvedeno, zahrnovala Revoluční radu jako kontrolní orgán demokratického procesu. Revoluční radě tak byla dána moc dohlížet nad ústavností zákonů. Tato dominance armády skončila roku 1982 s revizí ústavy, kdy byla moc nad ústavností zákonů přenesena na nově zřízený Ústavní soud. I silná role prezidenta v systému byla omezena, aby se předešlo semi-prezidencialismu.⁹⁶ Způsob přechodu byl revoluční a jeho aktéry byli politici, armáda a sociální hnutí. Výsledkem tranzice byl již zmíněný semi-prezidencialismus a kontroverzní ústava s velkou rolí armády. Z toho plyne, že ústavní uspořádání bylo konfliktní s permanentní revizí ústavy směrem k liberálně demokratickým principům.⁹⁷

Jedním z významných rysů politického systému v Portugalsku je vysoký stupeň centralizace rozhodování a koncentrace správy. Může to být přičítáno autoritářské zkušenosti, jež měla tendenci centralizovat a soustředit vládu a správu.⁹⁸

⁹⁵ Ženíšek, M., „Přechody k demokracii v teorii a praxi“, s. 90. Začátek první fáze lze do jisté míry srovnat s Przeworského etapou liberalizace, která však vyústila do statu quo, návrat do starých kolejí. Druhá a třetí fáze odpovídá Przeworského etapě demokratizace.

⁹⁶ Magone, J., „The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union“ (Praeger Publishers, 2003), s. 65.

⁹⁷ Ibidem, s. 64. K revizím došlo v roce 1982, 1989, 1992, 1997 a 2001.

⁹⁸ Ibidem, s. 69. Regionalizace byla ústředním tématem socialistické vlády v roce 1998, i přesto, že v listopadovém referendu roku 1998 dvě třetiny voličů odmítly rozdělení země do osmi administrativních regionů.

2.2.1. *Vláda*

V 70. a 80. letech se Portugalsko potýkalo s velkou vládní nestabilitou. V období přechodných vlád (1974-76) se vystřídal 6 vlád a v období od roku 1976, kdy vstoupila v platnost nová ústava, do roku 1985 působilo v Portugalsku 9 vlád (viz. Příloha č. 1). V prvních svobodných parlamentních volbách vyhrála Socialistická strana, jejíž vláda byla do ledna 1978 menšinová.

Ve druhém období (1976-1987) se vystřídal menšinové, koaliční a technokratické vlády, charakterizované krátkým trváním (průměrně méně než rok), což bránilo rychlejší politické konsolidaci politického systému.⁹⁹ V této části bych se převážně zabírala koaličními vládami, protože měly největší zastoupení ve sledovaném období.

Všeobecně lze říci, že portugalské koaliční vlády byly relativně jednoduché – nezahrnovaly více než tři strany a pouze jednou se stalo, že vyjednávacích pokusů bylo víc než jeden. Všechny zkoumané koalice se vyznačovaly velkou nestabilitou, což bylo ještě více umocněno vnitřním frakcionářstvím. José Magone užívá při charakterizování portugalských koaličních vlád dva pojmy – *informateur* a *formateur*.¹⁰⁰ Zatímco *informateur* je ten, kdo zjišťuje potenciální koaliční partnery ještě před samotným vyjednáváním, *formateur* je chápán jako ten, kdo koalici rozbíjí. V případě Portugalska není mezi těmito dvěma aktéry rozdíl. Proto je vhodným popisem portugalského případu již zmíněné volné vyjednávání, neboť procedury formování koalic byly vytvářeny na *ad hoc* improvizacním základě.¹⁰¹

Ve sledovaném období bylo vytvořeno pět koaličních vlád. První koalice představovala PS s CDS v roce 1978. Na přelomu roku 1977/1978 zahájil Soares paralelní vyjednávání jak s CDS, tak i s komunistickou PCP.¹⁰² Vyjednávání s komunisty však selhalo především na jejich požadavcích, které zahrnovaly ústupky ve věci agrární reformy a také na anti-komunistickém postoji Soarese. Vyjednávání s CDS, mezi dvěma ideologicky odlišnými stranami, bylo utajováno před veřejností. Okolností vzniku této koalice byla i vážná ekonomická krize. Hlavním úkolem bylo stabilizovat ekonomiku prostřednictvím úvěru od Mezinárodního měnového fondu (MMF) a

⁹⁹ Magone, J., „The Politics of Southern Europe“, s. 70.

¹⁰⁰ Magone, J., „The Rationale of Democratic Regime Building“, s. 537. Záměrně tyto pojmy nepřekládám.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Pollack, B. a Taylor, J., „The Transition to Democracy in Portugal and Spain“, in *British Journal of Political Science* 13, č. 2 (1983), s. 222.

případné vypsání nových voleb, pokud by nebyla vláda zformována, by tento záměr mohlo ohrozit. Nová vláda byla nakonec vytvořena, ale netrvala dlouho z důvodů všeobecných neshod.¹⁰³

V letech 1981-1982 se na politické scéně vystřídaly tři koaliční vlády. Všechny tři koalice se skládaly ze tří stran – PSD, CDS a Lidové monarchistické strany (*Partido Popular Monarquista*, PPM). Po zhroucení koalice PS-CDS začal Sá Carneiro, předseda Sociálnědemokratické strany, budovat Demokratickou alianci (*Aliança Democrática*, AD), která zahrnovala PSD, CDS a PPM. Stěžejními cíly aliance byl dialog s ostatními demokratickými stranami a s tím související změna marxistické ústavy. Celkově k těmto koalicím lze říci, že změnilly povahu nejen formování vlád, ale i samotného vládnutí a jeho trvání. Francisco Sá Carneiro se rozhodl vyvinout strategii bipolarizace bloku pravicových stran proti levicovým. Nejprve chtěl sjednotit všechny demokratické strany v tzv. Demokratické konvergenci s cílem artikulovat postoje politických stran v parlamentu.¹⁰⁴ Nicméně AD koalice trpěla nestabilitou a frakcionářstvím v PSD a CDS.

Konečně třetím koaličním uskupením byl blok PS-PSD v letech 1983 až 1985. Tato koalice je nazývána „centrálním blokem“ (*Bloco Central*). I tato koalice dlouho nevydržela kvůli přetrvávajícímu frakcionářství v PSD a debatě ohledně kandidatury Soaresa na prezidenta republiky, která způsobila další nestabilitu.¹⁰⁵

Souhrnně lze konstatovat, že byly koaliční vlády v demokratizačním období těsně spjaty s vnitřními faktory ve stranách. Vnitřní konflikty jak ve stranách, tak v koalici představovaly hlavní příčinu krátkého trvání portugalských vlád. Samotné procedury vytváření koalic byly nestálé, a ačkoliv byly koaliční dohody pečlivě navrhovány, jen zřídka byly dodržovány. Důvodem, proč vlády po roce 1985 byly stabilnější je to, že byly soudržné a skládaly se z jedné strany. Jak píše José Magone, zastávat vládní úřad bylo spíše přítěží nežli výhodou.¹⁰⁶

¹⁰³ Podle programu této vlády se ekonomika pozvolna ozdravovala. Proběhla devalvace portugalské měny escuda, restituce vyvlastněné půdy, privatizace podniků, liberalizace cen a kontrola mezd. Program přiznával progresivní ekonomickou roli soukromé iniciativě a budování socialismu pokládal za utopii. Klíma, J., „Dějiny Portugalska“, s. 220.

¹⁰⁴ Demokratická konvergence vznikla v roce 1977 a skládala se z PSD a CDS. Po kolapsu Soaresovy koaliční vlády založil Sá Carneiro již zmiňovanou Demokratickou alianci jako další pokus vytvořit nadvládu pravice.

¹⁰⁵ Magone, J., „The Rationale of Democratic Regime Building“, s. 542.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 555.

2.2.2. Parlament

Parlamentarismus ve státech jižní Evropy (zahrnující Portugalsko, Itálii, Řecko a Španělsko) je dodnes stále ve svých počátcích. V parlamentech těchto zemí lze nalézt nízkou úroveň profesionalizace. Jiným rysem je i dominance exekutivy nad legislativou a nedostatek pečlivého zkoumání vládní činnosti.¹⁰⁷

Ústava z roku 1976 zavedla jednokomorový zastupitelský orgán nazvaný Shromáždění Republiky (*Assembleia da República*)¹⁰⁸, který nahradil bikamerální zákonodárný sbor za Salazara/Caetana. Volby do Shromáždění se konaly 25. dubna 1976 a účast voličů dosáhla 84%.¹⁰⁹ Strany reprezentované ve Shromáždění lze umístit od pravého středu k extrémní levici portugalského politického spektra. Na pravici se nachází CDS, která získala 15,9% hlasů a 42 křesel, ve středu je PSD s 24,4% hlasů a 73 křesly, na středo-levici je PS, jež získala nejvíce hlasů, a to 34,9% a 107 křesel. Na levici se nachází PCP s 14,4% hlasů a 40 křesly a na extrémní levici politického spektra leží Lidový demokratický svaz (*União Democrática Popular*, UDP), jež získal 1,7% hlasů a 1 křeslo (viz. Příloha č. 2).¹¹⁰

Z praktického hlediska byl parlament od roku 1987 velmi fragmentovaný a postrádal vyšší úroveň institucionalizace. Během vlád Demokratické aliance spolu dvě hlavní politické strany, PS a PSD, spolupracovaly omezeně. Podobně tomu bylo během vlády Centrálního bloku. Příčinou toho je fakt, že v zemi chyběla parlamentní tradice. Nadto měli v parlamentu převahu univerzitní učitelé a právníci, což bylo dáno potřebou větší profesionality poslanců, kteří tak měli širší znalosti o právních postupech v tvorbě politik.¹¹¹ Walter Opello ve svém článku o portugalském parlamentu píše, že Shromáždění republiky přispívalo jen minimálně do politického procesu. Rozhodovací moc ležela zejména na vládě a také v systému politických stran a Shromáždění bylo spíše prázdné těleso, skrz které politické elity musely projít za účelem získání demokratického souhlasu.¹¹² Parlament je tedy v portugalském případě velmi slabou institucí.

¹⁰⁷ Magone, J., „The Politics of Southern Europe“, s. 82.

¹⁰⁸ Počet poslanců Shromáždění bylo 230.

¹⁰⁹ Opello, W., „The New Parliament in Portugal“, in *Legislative Studies Quarterly* 3, č. 2 (1978), s. 310, <http://www.jstor.org>.

¹¹⁰ Ibidem, s. 310-311. UDP je složeno ze tří autonomních marxisticko-leninských seskupení. Kromě zmíněných stran se ve Shromáždění nacházejí ještě tři poslanci, oficiálně klasifikovaní jako nezávislí.

¹¹¹ Magone, J., „The Politics of Southern Europe“, s. 82.

¹¹² Opello, W., „Portugal's Parliament: An Organizational Analysis Of Legislative Performance“, in *Legislative Studies Quarterly* 11, č. 3 (1986), s. 313, <http://www.jstor.org>.

2.2.3. *Hlava státu*

Poslední institucí, které se budu věnovat, je úřad hlavy státu. O roli prezidenta jsem se již zmínila v předchozích oddílech. Důležitým aspektem v politickém systému Portugalska byla velká role prezidenta. Jednalo se o semi-prezidencialismus, jak jej nazývá José Magone.¹¹³ Charakteristickým rysem tohoto typu politického režimu je postavení prezidenta, který plní funkci hlavy státu a šéfa exekutivy, ale zároveň se o výkonnou moc dělí s premiérem a vládou. Důležitou vlastností semi-prezidencialismu je fakt, že je prezident volen v přímých a všeobecných volbách a disponuje významnými pravomocemi.¹¹⁴

Ústava z roku 1976 i její následné revize potvrdily, že je prezident volen přímou volbou. Tento fakt José Magone zdůrazňuje a dodává, že do roku 1985 byla funkce prezidenta jediným stabilním prvkem, který přispěl k posílení demokracie v Portugalsku.¹¹⁵ Po dobu deseti let, v letech 1976-1986, vykonával funkci hlavy státu Ramalho Eanes (viz. Příloha č. 3). Společným znakem celé jeho vlády je konfliktní vztah s předsedou vlády, především s Franciscem Sá Carneirem.¹¹⁶

V dnešní době je prezidentova role omezena na reprezentativní činnost. Jednou z oblíbených událostí během pětiletého funkčního období je tzv. otevřené prezidentství (*presidência aberta*), kdy se prezident vydává na delší dobu do jednoho z regionů Portugalska a setkává se s obyvateli.¹¹⁷

¹¹³ Pro tento typ politického režimu se ujal název poloprezidentský režim. Cabada, L., Kubát, M. et al., *Úvod do studia politické vědy* (Praha: Eurolex Bohemia, 2004), s. 206.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ Magone, J., „The Politices of Southern Europe“, s. 94.

¹¹⁶ Funkční období prezidenta bylo pětileté, tedy Ramalho Eanes zastával funkci prezidenta dvakrát za sebou.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 95.

Závěr

Portugalsko zažilo dlouhé, téměř čtyřicetileté období autoritativní vlády. A trvalo dvanáct let, než se začlenilo do skupiny demokratických zemí v rámci Evropských společenství. Těžko říci, zda těchto dvanáct let je dlouhá doba či nikoliv, důležité je, že při ustavování demokracie nejde tolik o čas jako o cestu, jakou země k tomuto cíli jde. Portugalsko na začátku své cesty k demokracii sice mělo jasnou vizi, to znamená brzké konání svobodných voleb a sepsání nové ústavy, ale i tak se potýkalo s problémy, které tento vývoj mohly rychle převrátit.

Cílem práce bylo postihnout specifické rysy portugalského přechodu k demokracii. Vezmeme-li to chronologicky, prvním specifikem byl typ předchozího nedemokratického režimu a hlavní příčiny jeho kolapsu. Salazarův portugalský stát byl autoritativním státem, který Linz ve do organicko-etatistického typu autoritativního režimu. Pro tento režim je příznačná zvláštní struktura organizace, a to tzv. organická struktura, v níž participuje společnost. Ústava Nového státu zaváděla korporativní uspořádání ve státě a vytvořila specifický mechanismus státní moci, ve kterém disponoval největšími pravomocemi předseda vlády, který se obklopil svými přívrženci a vytvořil vládu z odborníků, tzv. katedrokracii. Co se týká pádu režimu, byly to především dva hlavní důvody – nástup Marcela Caetana do funkce premiéra po odstavení Antónia Salazara a nespokojenost části armády s vládní politikou v koloniích. Marcelo Caetano učinil určité modernizační kroky v zemi a dalo by se říci, že tím zahájil částečnou, prvotní liberalizaci. Důstojníci, kteří byli nespokojeni s děním v portugalských koloniích povstali a samotnou změnu režimu provedli.

Druhým specifikem jsou aktéři při procesu změny nedemokratického režimu a typ přechodu k demokracii. Byla to opozice v podobě Hnutí ozbrojených sil a masy, které posléze povstaly, a zemi zasáhla vlna obrovských demonstrací. Zvolenou strategií tedy nebyl kompromis, ale síla. Podle typologie Samuela P. Huntingtona spadá portugalský přechod do kategorie *replacementu*, tedy nahrazení. Jedná se o nahrazení, vytlačení či svržení nedemokratického režimu, přičemž hlavní úlohu zde hrají opoziční síly. Různí autoři mají pro tento způsob přechodu vlastní název, např. Linz používá termín *ruptura*, ale oba tyto termíny obsahují analogické definice. Odstranění režimu proběhlo tedy formou revoluce, iniciativa vzešla od mas a strategií byla síla. Jedná se o tzv. přechod zdola.

Třetím specifíkem byl fakt, že od zahájení přechodu k demokracii se první demokratické volby uskutečnily v roce 1976, tedy dva roky po revoluci. Stejně tak nová ústava byla přijata v roce 1976, ale nebyla plně demokratická. Ve svém znění obsahovala závazek budování socialismu v zemi a přiznala pravomoci dohlížet nad demokratickým procesem Revoluční radě, orgánu, který byl vytvořen během revoluční doby. Tuto úlohu mohla Revoluční rada provádět během dalších pěti let. Nová ústava dále zaváděla semi-prezidencialismus, tedy silnou roli hlavy státu s většími pravomocemi v oblasti exekutivy, se kterou se dělil s premiérem a vládou. Nutno říci, že revize ústavy, která se tím stávala plně demokratickou, byla provedena o osm let později, v roce 1982. Od tohoto roku je podle některých autorů zabývajících se problematikou portugalského přechodu k demokracii demokracie konsolidovaná.

Čtvrtý specifický prvek a dílčí otázka představovala možnost začlenit se mezi demokratické země Evropských společenství a posouzení, zda měla vliv na demokratizaci Portugalska. Za vlády Salazara se sice Portugalsko po druhé světové válce začlenilo do Marshallova plánu a do Evropského sdružení volného obchodu, ale v době zakládání prvních organizací spojených s evropskou integrací stálo mimo, zejména z důvodu Salazarova skepticismu vůči ní a preferování obchodních vztahů s koloniemi. Nicméně je nutné podotknout, že první přihlášku podalo Portugalsko ještě za vlády Salazara v roce 1962. Na příležitost členství Portugalska v Evropských společenstvích lze pohlížet z několika úhlů. Vláda a občané Portugalska na něj pohlíželi jako na motivaci k dokončení demokratického procesu a dosažení konsolidované demokracie. Na druhou stranu představitelé Evropských společenství považovali za přínosné začlenění Portugalska (i Španělska) díky jejich vazbám na země Středomoří, Afriky a Latinské Ameriky. Lze dojít k závěru, že možnost začlenění se do evropské integrace měla na demokratizaci Portugalska vliv.

Páté specifikum se týká již poslední etapy, které se v práci věnuji, a tím je demokratická konsolidace. Demokracie se stává konsolidovanou, pokud se již nevyskytují možnosti narušení integrity státu, relevantní aktéři systému se nepokouší zavést nedemokratický režim a pokud jsou konflikty řešeny v rámci demokratických pravidel. Datovat konec přechodu k demokracii v Portugalsku lze od roku 1982, neboť byla provedena revize ústavy, jež zbavovala moci revoluční orgán a nahradila jej demokratickým. Zároveň s novou ústavou končí semi-prezidencialismus, který vedl

narůstajícímu antagonismu mezi ním a předsedou vlády. Pravomoci prezidenta ve vytváření a rozpouštění vlád byla zmenšena.

Portugalský přechod k demokracii byl úspěšný a v současné době je tato země již zkonsolidovanou demokracií.

Summary

The transition to democracy in Portugal demonstrates several specific features. One of the particularities was the unique type of authoritarian regime for nearly forty years under António Salazar and Marcelo Caetano. The regime is sometimes described as totalitarian but most scholars concur that the regime never was totalitarian. It had a fascist-style structure of mass organizations but these structures were less important and the official party was not strongly organized. The regime had a nondemocratic constitutional system with corporatist features. Salazar established a state which he called Estado Novo and his constitution provided for some institutions as a unicameral National Assembly and a directly elected president but the political system still had a dictatorial nature.

The second particularity is that the transition was initiated by a nonhierarchical military. It was the Armed Forces Movement which rose against the dictatorial regime. Among the specifics of the Portuguese transition the coup resulted in the collapse of authority, a breach of the system and the outbreak of a revolutionary process. The military presented a political programme that led to a rupture with the previous regime and the beginning of a process of decolonisation.

The third particularity in the Portuguese case is that the presence of a military in the transition process led to rule by interim governments and a constitution-making process heavily conditioned by nondemocratic pressures. The constitution was created in 1976 and contained some clearly nondemocratic features – the predominantly military Council of Revolution was given the power to pass their own laws and to judge the constitutionality of all laws passed by the assembly. Until 1982, the Movement of the Armed Forces had the right to supervise the new democracy through this Council of the Revolution. The Council was abolished in 1982 and replaced by a Constitutional Court. Moreover, the potential constraint of the revolutionary legacy was always there because the constitution stipulated that the Council of Revolution acted to guarantee fidelity to the spirit of the Portuguese revolution which was defined as to assure the transition to socialism through the creation of conditions for the democratic exercise of power by the working classes.

The process of integration into Europe has also influenced the consolidation of the newly established democratic institutions and contributed to the modernization of

the economic structures. The European integration became a priority for the government and strengthened the democratization process. The original founders of the European Economic Community made it clear from the outset that the community would be open only to democracies. Salazar was very sceptical regarding European integration and the authoritarian nature of the Portuguese regime prevented EC membership. After the revolution, the election of the first constitutional government in 1976 led to a new foreign policy shift. The Soares government prioritized the relationship with European countries and the positioning of Portugal as a European and Atlantic country.

The last phase, a democratic consolidation, started in 1982 with the revision of the constitution. The Council of Revolution lost its power which was given to a democratic institution. The Portuguese transition to democracy was successful and nowadays the country is consolidated democracy.

Seznam literatury a zdrojů

BALÍK, Stanislav - KUBÁT, Michal, eds. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 2004. 167 s. ISBN 80-86569-89-6.

BANKOWICZ, Marek, *Demokraté a diktátoři: Političtí vůdci současného světa*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. 402 s. ISBN 80-86432-21-1.

BIRMINGHAM, David. *A Concise History of Portugal*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. 209 s. ISBN 521-43308-2.

CABADA, Ladislav - KUBÁT, Michal et al. *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 494 s. ISBN 80-86432-63-7.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. 156 s. ISBN 80-901424-8-6.

FIALA, Vlastimil. „Teoretické a metodologické problémy teorie demokratizace“, *Politologická revue*, ročník XV, č. 2009/1.

FISHMAN, R., „Shaping, not Making, Democracy: The European Union and the Post-Authoritarian Political Transformations of Spain and Portugal“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 31-46. ISBN 0-7146-8416-3.

FINE, Leah. *Colorblind Colonialism? Lusotropicalismo and Portugal's 20th Century Empire in Africa*. Barnard College Department of History, 2007. 61 s.

GUNTHER, Richard et al. *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. Londýn: The Johns Hopkins University Press, 1995. 493 s. ISBN 0-8018-4981-0.

HUNTINGTON, Samuel P. *Třetí vlna: demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.

KENNETH, Maxwell. „Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal“, *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe*, ed. Guillermo O'Donnell et al. Londýn: The John Hopkins University Press, 1991. ISBN 0-8018-3190-3.

KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 306 s. ISBN 80-7106-164-6.

KLÍMA, Jan. *Salazar, tichý diktátor*. Praha: Skřivan, 2005. 271 s. ISBN 80-86493-15-6.

KLÍMA, Jan. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. 212 s. ISBN: 80-7277-033-0.

- KOHOUTEK, Jiří. „Poznámky k portugalskému přechodu k demokracii“ *Politologická revue* (1. června 2001), s. 72-86. Dostupné z WWW: http://www.sopr.cz/politologicka_revue/Politologie%202001-1%20-%2002d%20-%20Studie%20%20Poznamky%20k%20portugalskemu%20prechodu%20k%20demokr acii.pdf. [cit. dne 23. února 2010]
- LEWIS, Paul H. „Salazar’s Ministerial Elite, 1932-1968“, *The Journal of Politics* vol. 40, no. 3 (1978), s. 622-647, <http://www.jstor.org/stable/2129859>.
- LINZ, Juan J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. 342 s. ISBN 1-55587-890-3.
- LINZ, Juan J.-STEPAN, Alfred. „From Interim Government to Simultaneous Transition and Consolidation: Portugal“, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, ed. Juan J. Linz et al. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. s. 116-129. ISBN 0-8018-5157-2.
- MACEDO, Jorge Braga, „Portugal’s European Integration: The Good Student with a Bad Fiscal Constitution“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 167-194. ISBN 0-7146-8416-3.
- MAGONE, José. *The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union*. Westport: Praeger Publishers, 2003. 327 s. ISBN 0-275-97787-0.
- MAGONE, José. „Portugal - The Rationale of Democratic Regime Building“, *Coalition Governments in Western Europe. Comparative European Politics*, ed. Wolfgang C. Müller et al. Oxford: Oxford University Press, 2000. s. 529-558. ISBN 0-19-829761-0.
- MATOS, Luís Salgado, „Portugal and Eastern Europe: After the Revolution, Democratic Europe“, in *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. (Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003), s. 69-96. ISBN 0-7146-8416-3.
- O’DONNELL, Guillermo-SCHMITTER, Philippe. *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 81 s. ISBN 0-8018-2682-9.
- OPELLO, Walter C. „The New Parliament in Portugal“, *Legislative Studies Quarterly* vol. 3, no. 2 (1978), s. 309-334, <http://www.jstor.org/stable/439534>.
- OPELLO, Walter C. „Portugal’s Parliament: An Organizational Analysis Of Legislative Performance“, *Legislative Studies Quarterly* vol. 11, no. 3 (1986), s. 291-319, <http://www.jstor.org/stable/439839>.
- POLLACK, Benny-TAYLOR, Jim. „The Transition to Democracy in Portugal and Spain“, in *British Journal of Political Science* vol. 13, no. 2 (1983), s. 209-242, <http://www.jstor.org/stable/193950>.

PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market: political and economic reforms in eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 210 s. ISBN 0-521-41225-0.

REZOLA, Maria I. „The Military, 25 April and the Portuguese Transition To Democracy“, *Portuguese Journal of Social Science* vol. 7, no. 1 (2008), s. 3-16.

ROYO, Sebastian- Manuel, Christopher P. „Some Lessons from the Fifteenth Anniversary of the Accession of Portugal and Spain to the European Union“, *Spain and Portugal in the European Union – The First Fifteen Years*, ed. Sebastián Royo et al. Londýn: Frank Cass and Company Limited 2003. s. 1-30. ISBN 0-7146-8416-3.

ROYO, Sebastian. „From Authoritarianism to the European Union: The Europeanization of Portugal“, *Mediterranean Quarterly* vol. 15, no. 3 (2004), s. 95-129.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál, 2000. 303 s. ISBN 80-7367-177-8.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Úvod do současné politologie: srovnávací analýza demokratických politických systémů*. Praha: Portál, 2002. 207 s. ISBN 978-80-7367-348-2.

Smlouva o založení Evropského společenství, tzv. Římská smlouva, dostupná z: http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11957E/tif/TRAITES_1957_CEE_1_EN_0001.tif. [cit. dne 15. dubna 2010]

ZÁVĚŠICKÝ, Jan. „Salazarovo Portugalsko: Jaké bylo?“ *Listy: dvouměsíčník pro politologickou kulturu a občanský dialog*. č. 6/2004. s. 46-50.

ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 222 s. ISBN 80-7380-008-X.

Internetové zdroje

<http://www.bbc.co.uk/> - Internetová verze britské vysílací stanice BBC

<http://eur-lex.europa.eu> - Přístup k právu Evropské unie

Seznam příloh

Příloha č. 1: Vlády v Portugalsku 1974-1985 (tabulka)

Příloha č. 2: Složení Shromáždění Republiky po volbách v roce 1976 (graf)

Příloha č. 3: Seznam prezidentů Portugalska 1974-1986 (tabulka)

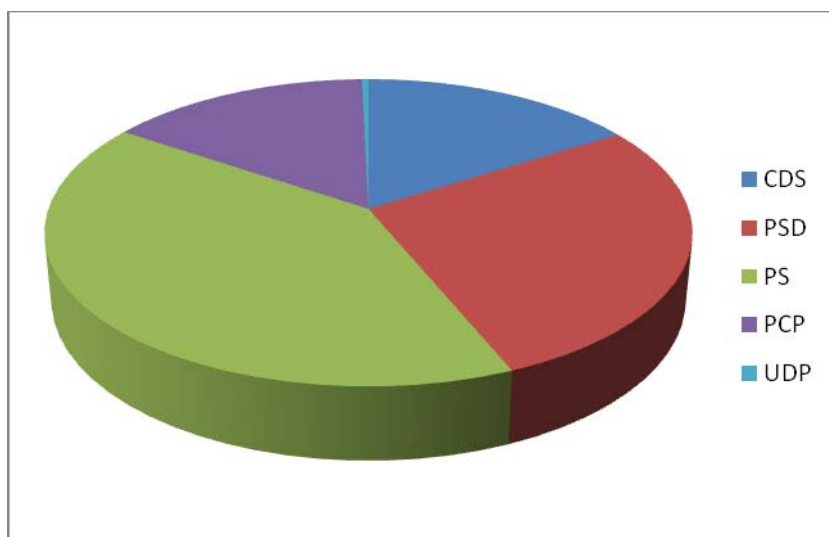
Přílohy

Příloha č. 1: Vlády v Portugalsku 1974-1985 (tabulka)

<i>Předseda vlády</i>	<i>Doba trvání vlády</i>	<i>Skladba vlády</i>	<i>Typ vlády</i>
<u>Přechodné vlády 1974-76</u>			
Palma Carlos	5/1974 - 7/1974	Přechodná	Všechny strany
Goncalves I	7/1974 – 9/1974	Přechodná	Všechny strany
Goncalves II	9/1974 – 3/1975	Přechodná	Všechny strany
Goncalves III	3/1975 – 8/1975	Přechodná	Všechny strany
Goncalves IV	8/1974 – 9/1975	Přechodná	MFA-PCP
Pinheiro de Azevedo	9/1975 – 7/1976	Přechodná	Všechny strany
<u>Konstituční vlády 1976-1985</u>			
Mario Soares I	7/1977 – 12/1977	PS	Menšinová
Mario Soares II	1/1978 – 7/1978	PS-CDS	Koaliční
Nobre Costa	6/1978 – 9/1978	Nezávislí	Technokratická
Mota Pinto	11/1978 – 6/1969	Nezávislí	Technokratická
Pintassilgo	7/1979 – 12/1979	Nezávislí	Technokratická
Sá Carneiro	1/1981 – 1/1981	AD (PSD-CDS-PPM)	Koaliční
Balsemao I	1/1981 – 8/1981	AD (PSD-CDS-PPM)	Koaliční
Balsemao II	9/1981 – 12/1982	AD (PSD-CDS-PPM)	Koaliční
Soares III	6/1983 – 11/1985	PS-PSD	Koaliční

Zdroj: Magone, J., The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union (Praeger Publishers, 2003), s. 71.

Příloha č. 2: Složení Shromáždění republiky po volbách v roce 1976 (graf)

Zdroj dat: Opello, W., „The New Parliament in Portugal“, in *Legislative Studies Quarterly* 3, č. 2 (1978), s. 310-311.

Příloha č. 3: Seznam prezidentů Portugalska 1974-1991 (tabulka)

<i>Prezident</i>	<i>Období</i>	<i>Výsledek voleb (v %)</i>	<i>Typ vztahu mezi prezidentem a premiérem</i>
Ramalho Eanes	1976-1981	61,54	Konfliktní
Ramalho Eanes	1981-1986	56,44	Konfliktní
Mário Soares	1986-1991	51,2 (druhé kolo)	Konsenzuální

Zdroj: Magone, J., *The Politics of Southern Europe: Integration into the European Union* (Praeger Publishers, 2003), s. 96.

Seznam zkratk

AD	Demokratická aliance (<i>Aliança Democrática</i>)
EHS	Evropské hospodářské společenství
EK	Evropská komise
ES	Evropská společenství
CDS	Strana demokratického sociálního středu (<i>Partido do Centro Democrático Social</i>)
CR	Revoluční rada (<i>Conselho da Revolução</i>)
MFA	Hnutí ozbrojených sil (<i>Movimento das Forças Armadas</i>)
MMF	Mezinárodní měnový fond
PS	Socialistická strana (<i>Partido Socialista</i>)
PCP	Komunistická strana (<i>Partido Comunista Português</i>)
PPM	Lidová monarchistická strana (<i>Partido Popular Monarquista</i>)
PSD	Sociálnědemokratická strana (<i>Partido Social Democrata</i>)
UDP	Lidový demokratický svaz (<i>União Democrática Popular</i>)